

Autor: Udruga Eko Kvarner

ZELENI PLAN - LAG 5

Krk, siječanj 2015.

Sadržaj

Napomena za korisnike zelenog plana	2
Uvod.....	3
1. Značajke područja LAG-a 5.....	5
2. Spoznaje s terena.....	13
2.2. Iz projekta „Promicanje zapošljivosti mlade populacije na geografski izoliranim / udaljenim otocima“.....	17
2.3. Zaključna razmatranja tima istraživača	18
3. Vanjska ograničenja i trendovi	18
3.1. Financijska ograničenja	19
3.2. Klimatska ograničenja	20
3.3. Energetska ograničenja.....	21
4. Identifikacija glavnih problema i njihovih ključnih uzroka.....	22
5. Reperkusije na LAG 5	23
5.1. Klimatske promjene i zaštita okoliša.....	24
5.2. Sustav prehrane.....	25
5.3. Infrastruktura	26
5.4. Turizam i prometna povezanost	28
5.5. Demografski problem	30
6. Prijedlog vizije	31
Otočna deklaracija.....	47

Napomena za korisnike zelenog plana

Zeleni plan nije uobičajeni strateški razvojni dokument kakvih je mnogo vidio svaki profesionalac u jedinici lokalne ili regionalne samouprave, ili političar s dužim iskustvom. U ovom dokumentu nećete naći standardne prijedloge i savjete kako postići gospodarski rast, kako povećati konkurentnost, kako privući strane investitore, kako brendirati svoje proizvode ili destinaciju zbog izlaska na svjetsko tržište, kako doći do sredstava iz EU fondova i slično. Nećete ih naći zato što je *Zeleni plan* dokument koji naznačuje „održivi put“ po mjeri lokalnog stanovništva za vremena koja dolaze. Zavirite u neki od općih ili sektorskih strateških dokumenata koje imate u nekoj ladici pa provjerite da li su izrađivači uz prijedloge i savjete o rastu, konkurentnosti itd, razmatrali ograničenja. Ako nisu (u pravilu je upravo to slučaj), vrlo je vjerojatno da ti prijedlozi i savjeti nisu održivi, odnosno, da ne mogu trajati kroz vrijeme. Jer vremena koja nam dolaze bit će prije svega karakterizirana ograničenjima: energetske, klimatske, financijske, a ova se prelamaju gotovo na sve aspekte življenja. U *Zelenom planu* ova ograničenja su razmatrana, pa su predložena rješenja posljedično bitno drukčija od onih iz drugih strateških dokumenata koje imate.

Za mnoge će prvo čitanje Vizije, Strateških ciljeva, Prioriteta i Mjera vjerojatno biti iznenađujuće. To je stoga što su usmjereni na to da prvenstveno ojačaju zajednicu da podnese nalet i brzo se oporavi od kriznih šokova koji će stizati iz šireg okruženja nepredvidivom dinamikom i intenzitetom. Mi ne možemo spriječiti da nas pogode klimatske promjene, niti da nam fosilna goriva postanu nedostupna, niti da se dogode gospodarske i društvene turbulencije na nacionalnoj i europskoj razini, ali možemo postići da osnovni elementi života zajednice i egzistencijalne potrebe svakog pojedinca u njoj budu zadovoljeni i u takvim okolnostima. Predložena rješenja naznačuju put KAKO.

Suočavanje s ograničenjima već se nekoliko desetljeća sustavno suzbija djelovanjem najmoćnijih svjetskih korporacija. Iz tog razloga društvena i politička klima još nisu naročito naklonjene izboru rješenja kakav je učinjen u *Zelenom planu* (mada se situacija brzo mijenja). To može utjecati i na spremnost lokalne politike da iskoristi ovaj *Zeleni plan*. Za taj slučaj dopustite mi jednu preporuku: ponovo ga pažljivo pročitajte ako ocjenite da se na području LAG-a 5 stanje u međuvremenu pogoršalo.

Koordinator izrade *Zelenog plana*

Zoran Skala

Uvod

Područje LAG-a 5 nesumnjivo spada u najljepše predjele Republike Hrvatske. Zanimanje turista za to područje, kao i mnogih ljudi iz zemlje i svijeta koji su baš tu poželjeli imati svoj komadić prostora kojem će se vraćati ili gdje će provesti svoje pozne dane, to svakako potvrđuju. Investiranje u nekretnine, trgovanje nekretninama, su na ovom području ozbiljan posao već duže vremena. Za ljude izvana to je „Raj na Zemlji“. A lokalnog stanovništva koje tu generacijama živi sve je manje, mladi odlaze, dok je preostala populacija u poodmaklim godinama i bez dovoljno motivacije i životne energije da osmisli i provede ono što bi njihovu kvalitetu življenja moglo dovoljno povećati da odlazak s otoka mladima prestane biti privlačnija opcija od ostanka.

Odmah da naglasimo: **područje LAG-a 5 ima potencijal i može ponovo postati ugodnim mjestom za kvalitetan život svojim stalnim stanovnicima svih generacija.** Da ne bude nespornost, ovo ne treba čitati i razumjeti kao „visoki životni standard kakav imaju u najrazvijenijim zemljama svijeta“ – govorimo o kvaliteti življenja.

Zelenim planom pokušavamo zacrtati smjernice kako bi se život na području LAG-a 5 mogao učiniti ugodnim i kvalitetnim, čak i u vremenima ispred nas koja će, budimo sasvim otvoreni, biti obilježena krizama i velikim promjenama. Promjene s kojima ćemo se suočavati teško su predvidive u smislu vremena kada će nastupiti i kojim intenzitetom, ali se već mogu razaznati njihovi ključni uzroci. Zato će *Zeleni plan* pokušati ukazati na to kako se može ojačati otpornost jedinica lokalne samouprave, pa i svakog pojedinca, na promjene koje nećemo moći izbjeći.

Šest godina krize koja trese Hrvatsku i veliki dio svijeta, objasniti ćemo, nije pojava koja će nestati poput neke neugodne oluje. Takvo stanje stalno generira nove probleme. Nositelji odlučivanja na regionalnoj, nacionalnoj pa i na EU razini prisiljeni su puno svoga vremena, energije i resursa uložiti na rješavanje nastalih problema i saniranje njihovih posljedica. Svi ti problemi događaju se u okolnostima kada se Državni proračun, a i oni nižih razina, sve lošije pune, što znači da se smanjuje sposobnost viših razina vlasti da pomažu i interveniraju u slučaju problema koje mogu imati neke lokalne sredine. Veliki problemi, velikih sredina, logično i politički pragmatično, imaju prioritet. Niti jedan otok, niti cijelo područje LAG-a 5, po broju stanovnika nisu velika sredina, niti višim razinama vlasti mogu biti veliki problem i politički prioritet. Za stanovništvo LAG-a 5 je stoga korisno prihvatiti činjenicu da će se u nastalim okolnostima najvjerojatnije sve više morati oslanjati na vlastite snage i resurse – koliki su, toliki.

Vlastiti resursi otočana nisu zanemarivi, kako u ljudskom smislu tako i u prirodnom, pa i u pogledu kapitala koji se može mobilizirati, ali je činjenica da su ograničeni. S vrlo ograničenim resursima mora se postupati racionalno kako bi uz pomoć njih otočani sebi osigurali što višu kvalitetu življenja koja može trajati. Održivost je pojam koji se odnosi na procese koji mogu trajati kroz vrijeme, pa možemo reći da se organizacija života otočnih zajednica treba voditi načelima održivosti, što je ključno polazište *Zelenog plana*. Nekom se može učiniti da je ovo nepotrebno naglašavati jer se sintagma „održivi razvoj“ pojavljuje u

praktično svim dokumentima (od nacionalne do lokalne razine) i čini se da politički nije upitna. No i u Hrvatskoj i u svijetu stvarni život se proteklih desetljeća odvijao, i još uvijek se odvija, suprotno od suštinskih vrednota koje se pod sintagmom „održivi razvoj“ podrazumijevaju. Zbog toga smo kao opći orijentir pri izradi *Zelenog plana* odlučili iskoristiti *Otočnu deklaraciju*¹ s Prve međunarodne konferencije o održivom razvoju malih otoka Mediterana (Njivice, 22.-25. svibnja 2014.) koja naznačuje kako bi se trebalo djelovati u smjeru održivosti po osnovnim sastavnicama života na otocima.

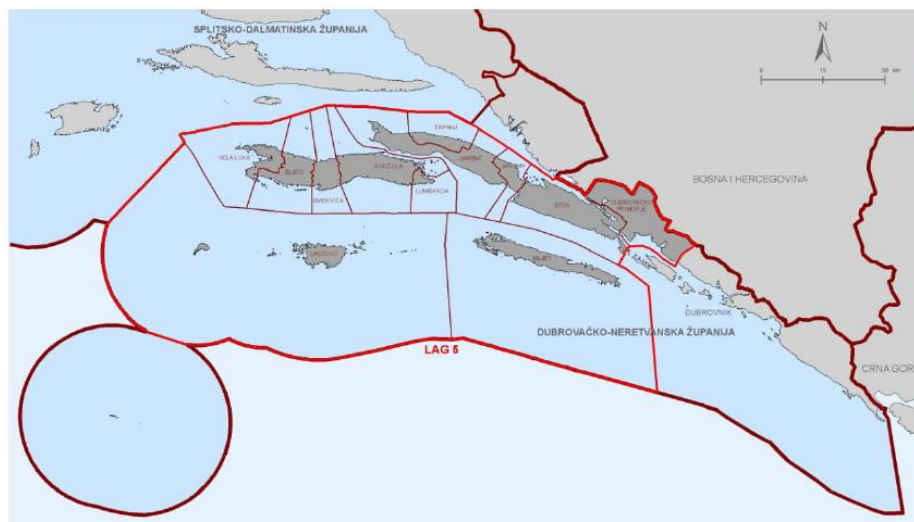
U razmatranjima problema na području LAG-a 5 *Zeleni plan*, jednako kao što to preporuča i LEADER pristup, pokušava izbrisati sektorske granice, pa ćete vjerojatno primjetiti da su cjeline dijeljene uglavnom tematski, a ne sektorski.

Izrađivačima *Zelenog plana* su glavni oslonac u razmatranju problema i predlaganju rješenja bili razgovori sa lokalnim dionicima. Osim činjenice da to prirodno proizlazi iz metodološkog zahtjeva da se *Zeleni plan* radi pristupom „odozdo na gore“, opće je iskustvo da svi oni prijedlozi iz nekog dokumenta koji nisu prilagođeni lokalnim prilikama, pa ih lokalna zajednica ne prihvaća ili ih ne može realizirati, u konačnici ostaju „mrtvo slovo na papiru“.

Zato je, u najkraćem, *Zeleni plan* dokument koji naznačuje „održivi put“ po mjeri lokalnog stanovništva za vremena koja dolaze.

¹ Otočna deklaracija je u prilogu *Zelenog plana*, a možete ju zatražiti kao zaseban dokument od LAG-a

1. Značajke područja LAG-a 5

Legenda: — = granica LAG-a 5
— = granica JLS unutra LAG-a 5

Izvor: Prostorni plan Dubrovačko-neretvanske županije, 2010.

Područje LAG-a 5 pripada Dubrovačko-neretvanskoj županiji, vrlo je raspršeno i obuhvaća dio njena otočnog i kopnenog teritorija. Površina mu je 988 km², ima 12 jedinica lokalne samouprave, a naseljava ga 27 312 stanovnika.

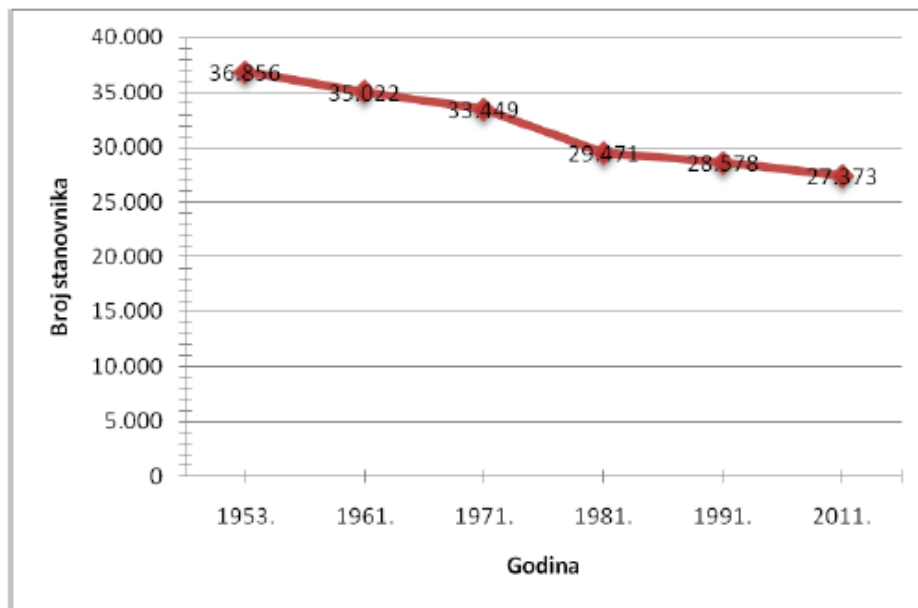
Broj stanovnika na području LAG-a 5 u 2011. Godini

JLS	Broj stanovnika u 2011.
Korčula	5.634
Blato	3.583
Dubrovačko primorje	2.161
Janjina	551
Lastovo	792
Lumbarda	1.224
Mljet	1.081
Orebić	4.101
Smokvica	918
Ston	2.410
Trpanj	727
Vela Luka	4.130
Ukupno LAG 5	27.312

Izvor: DZS, Popisi stanovništva 2001. i 2011.

Ovo područje već više od pola stoljeća bilježi trend depopulacije, pa se u odnosu na 1953. Godinu broj njegovih stanovnika smanjio za jednu četvrtinu. Ovaj negativni trend dodatno opterećuje činjenica da odlaze pretežito mladi, tako da je prosječna dob stanovnika LAG-a 5 45, 2 godine.

Broj stanovnika na području LAG-a 5 u razdoblju 1953. – 2011.

Izvor: DSZ, Popisi stanovništva 1953., 1961., 1971., 1981., 1991., 2011.

Područje LAG-a 5 u prirodnom smislu obilježavaju fenomeni krša i tvorevine nastale višestoljetnim ljudskim djelovanjem kako bi se što više tla osposobilo za poljoprivredne aktivnosti.

Prirodna baština LAG-a 5 iznimno je vrijedna, pa su mnogi njeni dijelovi zakonom zaštićeni.

Zaštićena prirodna područja LAG-a 5

KATEGORIJA	NAZIV	POVRŠINA (ha)	GODINA ZAŠTITE
Nacionalni park	Mljet (zapadni dio otoka)	5375	1960.
Park prirode	Lastovsko otočje	19.583	2006.
Posebni rezervat – šumski	Šumski predjel Velika Dolina u NP Mljet	15	1965.
Posebni rezervat – botanički	Šuma Kočje na otoku Korčuli	4,62	1962.
Posebni rezervat u moru	Malostonski zaljev i Malo more	4821,4	1983.
Značajan krajobraz	Otok Badija	100	1969.
Značajan krajobraz	Predjel Saplunara na otoku Mljetu	66,5	1965.
Značajan krajobraz	Uvala Vučina s obalnim pojasom na Pelješcu	160	1975.
Značajan krajobraz	Uvala Prapratno na Pelješcu	149	1975.
Park-šuma	Čempresada Pod Gospu kod Orebića	46	1964.
Park-šuma	Otočić Ošnjak kod Vele Luke na Korčuli	18,5	1962.
Park-šuma	Gradski park Hober u Korčuli	25	1969.
Spomenik parkovne arhitekture	Drvored čempresa na Korčuli	0	1948.
Spomenik parkovne arhitekture	Drvored sa 10 čempresa na Pelješcu	0	1960.
Spomenik parkovne arhitekture	Čempres star 350 godina u selu Čara na Korčuli	0	1962.
Spomenik parkovne arhitekture	Park Foretić u Korčuli	60	1963.
Spomenik parkovne arhitekture	Skupina čempresa na Pelješcu iznad Orebića	0	1960.
Spomenik prirode – geomorfološki	Vela spilja kod Vele Luke	0	1966.
Spomenik prirode – geomorfološki	Špilja Rača na Lastovu	0	1965.
Spomenik prirode – botanički	Hrast crnika na predjelu Klokolina Žrnovo	0	1952.
UKUPNO: 20 zaštićena prirodna područja			

Izvor: Upravni odjel za prostorno uređenje, gradnju i zaštitu okoliša DNŽ, 2011

Na gotovo cijelom području LAG-a 5 djeluju brojne civilne udruge koje okupljaju članstvo oko vrlo različitih društvenih aktivnosti.

Broj i struktura udruga po područjima i djelatnostima

Općine / udruge	Ukupno
Športske	133
Tehničke	38
Humanitarne	10
Socijalne	11
Zdravstvene	2
Znanstvene	7
Prosvjetne	4
Kulturne	97
Ekološke	14
Gospodarske	45
Hobističke	4
Nacionalne	3
Duhovne	1
Zaštite prava	1
Za okupljanje i zaštitu djece, mladeži i obitelji	18
Domovinskog rata	4
Informacijske	2
Ostale udruge	21
Ukupno LAG 5	415

Izvor: Ured državne uprave DNŽ-a

Gospodarstvo područja LAG-a 5 sve više se svodi samo na turizam, osobito otkako je kriza zahvatila brodogradnju i građevinarstvo. Problem je tim veći što djelatnosti pružanja smještaja, te pripreme i usluživanja hrane imaju najveći negativni poslovni saldo (2011. g.). Drugi najveći negativni saldo imaju djelatnosti poljoprivrede, šumarstva i ribarstva, što se usko veže za turizam, no problem je tim ozbiljniji što je to i dio onih egzistencijalno najvažnijih potreba stanovništva.

Struktura gospodarstva LAG-a 5 po područjima djelatnosti u 2011. godini
(iznosi u tisućama kuna)

Područje djelatnosti	2011			
	Broj poduzetnika tekuće razdoblje	Ukupni prihodi	Ukupni rashodi	Dobit/gubitak razdoblja
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	36	88.924	105.229	-16.465
Rudarstvo i vađenje	6	3.328	4.950	-1.622
Prerađivačka industrija	79	349.112	340.178	6.435
Opskrba vodom; uklanjanje otpadnih voda, gospodarenje otpadom, sanacije okoliša	10	66.758	66.151	431
Građevinarstvo	66	58.592	57.957	271
Trgovina na veliko i na malo; popravak motornih vozila i motocikala	124	183.742	177.285	5.036
Prijevoz i skladištenje	31	33.733	30.237	3.260
Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanje hrane	96	168.051	204.091	-36.339
Informacije i komunikacije	9	1.526	1.466	56
Financijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	1	43	43	0
Poslovanje nekretninama	56	7.775	18.061	-10.317
Stručne, znanstvene i tehničke djelatnosti	42	29.649	24.048	5.482
Ostale uslužne djelatnosti	65	30.059	30.625	-738
UKUPNO	621	1.021.295	1.060.319	-44.510

Izvor: Fina 2012.

Napomena: Obuhvaćeni su obrtnici koji su obveznici dostave godišnjih financijskih izvještaja. Registar godišnjih financijskih izvještaja

Ohrabrujući trend je lagani porast broja obrta koji se bilježi zadnjih nekoliko godina. To su pretežito obrti u uslugama, poljoprivredi, marikulturi, a obnavljaju se i tradicijski obrti, mada primjetno sporije. Zadrugarstvo stagnira, a neke postojeće zadruge su u ozbiljnim organizacijsko-poslovnim problemima.

Broj registriranih obrta na području LAG-a 5 u 2011. Godini

LAG 5	Broj obrta ukupno (u radu, privremena obustava, mirovanje)	Broj obrta u radu
Ukupno	1.333	1.097

Izvor: Obrtni registar, Ministarstvo poduzetništva i obrta, 2012.

Zaposleni u pravnim osobama po županijama i gradovima/općinama, prema NKD-u 2007., stanje 31. ožujka 2011.

JLS	Ukupno	Poljoprivreda šumarstvo i ribarstvo (A)	Rudarstvo i vađenje (B)	Prerađivačka industrija (C)	Opskrba električnom energijom, plinom i vodom (D+E)	Građevinarstvo (F)	Trgovina na veliko i malo, i popravak motornih vozila (G)	Prijevoz i skladištenje (H)	Djelatnosti pružanja smještaja, pripreme/usluživa nja hrane (I)	Informacije i komunikacije, financijske i djelatnosti osiguranja, poslovanje nekretninama (J+K+L)	Stručne, znanstvene, tehničke, administrativne djelatnosti, javna uprava i obrana (M+N+O)	Obrazovanje, zdravstvo i socijalna skrb, umjetnost, zabava, rekreacija, ostalo (P+Q+R+S)
Korčula	1367	18	-	134	84	29	190	113	164	63	241	331
Blato	939	5	-	355	65	38	155	8	85	23	48	157
Dubrovačko primorje	242	2	28	12	-	34	12	8	36	-	43	97
Janjina	32	-	-	-	-	-	2	3	-	-	6	21
Lastovo	128	2	-	4	19	-	6	4	11	3	38	41
Lumbarda	90	-	-	2	8	7	24	2	24	-	8	15
Mljet	200	9	-	-	26	7	13	14	45	1	23	62
Orebić	659	54	-	111	48	44	126	23	91	7	40	105
Smokvica	119	18	-	40	-	-	10	4	-	1	5	41
Ston	498	27	32	10	9	44	48	8	58	3	189	70
Trpanj	70	4	-	-	7	-	10	3	11	2	11	22
Vela Luka	782	5	-	113	29	29	105	22	31	21	46	328
LAG ukupno	5093	144	60	781	295	232	701	212	556	124	698	1290
DNŽ	28 250	421	86	1 565	1 338	2 126	3 831	2 842	3 566	1 300	5 146	6 047

Izvor: DZS, http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1476.pdf

Napomena: Obuhvaćeni su obrtnici koji su obveznici dostave godišnjih financijskih izvještaja. Registar godišnjih financijskih izvještaja

Proizvodnja hrane u kriznim okolnostima daje stabilnost svakoj sredini. Zato osobito zabrinjava činjenica da je samo 144 zaposlena u djelatnosti poljoprivrede, šumarstvo i ribarstvo (A), što čini samo 2,8% zaposlenog stanovništva.

UDIO POLJOPRIVREDNOG STANOVNIŠTVA U UKUPNOM STANOVNIŠTVU					
PODRUČJE		ukupno stanovništvo		poljoprivredno stanovništvo	
		ukupno	žensko	ukupno	žensko
LAG 5	Broj	28.578	14.703	1.794	802
	%	100,0	51,4	6,3	44,7
DNŽ	Broj	122.870	63.492	4.773	2.093
	%	100,0	51,7	3,9	43,9
RH	Broj	4.437.460	2.301.560	246.089	121.611
	%	100,0	51,9	5,5	49,4

Izvor: DZS, Popis stanovništva 2001.

Toliki postotak zaposlenosti na proizvodnji hrane ne mogu si dopustiti ni ravničarska područja koja prakticiraju poljoprivredu uz veliku uporabu mehanizacije, a na području LAG-a 5, koje karakteriziraju male parcele i teško obradivo tlo, to je znak velike ranjivosti sustava prehrane lokalnog stanovništva na vanjske poremećaje. K tome, u poljoprivredi LAG-a 5 dominiraju vinogradarstvo i maslinarstvo. Lako je razumjeti ekonomsku pozadinu ovakve poljoprivredne orijentacije, no treba biti svjestan da se ne radi o kulturama koje bitno umanjuju ranjivost sustava prehrane lokalnog stanovništva (i gostiju) u okolnostima poremećaja vanjskog dotoka hrane. Puno je bolja situacija sa marikulturom, koja, uz značajne ekonomske efekte u turizmu, u izvanrednim okolnostima može ublažiti ranjivost lokalnog sustava prehrane.

Najvažnija gospodarska grana područja LAG-a 5 je turizam, pa se i poslovanje subjekata iz drugih sektora posljedično oblikuje kao podrška ili nadogradnja turizma. U turizam se u proteklih desetak godina puno investiralo, a broj dolazaka gostiju je udvostručen. U strukturi

smještajnih kapaciteta dominiraju privatne sobe i apartmani. Turistička infrastruktura se zadnjih godina poboljšava, ali se još uvijek smatra da je znatno ispod potrebne razine.

Turizam (dolasci i noćenja) na području LAG-a 5

TZG/TZO	2011.		2010.	
	Dolasci	Noćenja	Dolasci	Noćenja
LAG	284.927	1.948.670	272.370	1.871.095
TZG Dubrovnik	613.111	2.218.579	572.588	2.068.676
TZ DNŽ	1.090.884	5.255.884	1.015.277	4.875.547

Izvor: DZS

Na području LAG-a 5 ima pet poduzetničkih zona. Veći značaj ima samo ona u Vela Luci, dok u dvije još nema poslovnih aktivnosti (2012.).

Poduzetničke zone na području LAG-a 5

Br	Naziv zone	Mjesto	Površina u ha	Komunalna opremljenost	Broj poduzeća	Broj zaposlnih
1	Poslovna zona Banići	Banići (Općina Dubrovačko primorje)	29,68 ha	Vodovod, elektroenergetska mreža, telefon, prometna povezanost (priključena asfaltnom cestom na državnu cestu D-8 od koje je udaljena 50 m)	2	20
2	Poduzetnička zona "Krtinja"	Blato, (Općina Blato), otok Korčula	5,2 ha	Vodovod, elektroenergetska mreža, telefon, djelomična prometna povezanost	0	0
3	Poduzetnička zona Vela Luka	Vela Luka, (Općina Vela Luka), otok Korčula	21,10 ha	Vodovod, elektroenergetska mreža, telefon, prometna povezanost (zona je omeđena državnim cestom broj 118, te trima lokalnim cestama, nalazi se na južnom rubu naselja Vela Luka, 300 metara od trajektne luke, odnosno 500 metara od budućeg trajektnog terminala)	10	268
4	Poduzetnička zona Zabrđe	Zabrđe, (Općina Ston), poluotok Pelješac	15,20 ha	Vodovod, elektroenergetska mreža, telefon, prometna povezanost	0	0
5	Poduzetnička zona Humac	Lumbarda, (Općina	9,00	Vodovod, elektroenergetska mreža, telefon, prometna povezanost	2	20
	Pudarica	Lumbarda), otok Korčula		povezanost		

Izvor: DUNEA 2012.

Morske luke igraju najvažniju ulogu u prometnoj povezanosti otoka područja LAG-a 5. Promet se odvija uglavnom trajektima, rjeđe brzobrodskim linijama, i to prema županijskim središtima (Dubrovnik, Split). Stanovništvo nije zadovoljno opremljenošću luka i brojem linija, osobito izvan turističke sezone. Neki otoci nemaju izravne međusobne veze (primjerice Mljet i Lastovo), a obilazne su toliko nepraktične da priječe međusobnu komunikaciju tih otoka. Cestovna mreža nije idealna, ali su glavne prometnice asfaltirane. Za hitne slučajeve koriste se heliodromi.

Opskrba električnom energijom uglavnom zadovoljava, osobito van sezone. Vlastita proizvodnja električne energije iz obnovljivih izvora nije još uzela maha, ali ima dobar potencijal.

Opskrba vodom zadovoljava lokalne potrebe izvan turističke sezone. Problem je ljetna potrošnja. Vodovodni sustav Neretva-Pelješac-Korčula-Lastovo opskrbljuje 40% područja LAG-a 5, ali ima velike gubitke vode. Kanalizacijski sustavi i pročišćavanje otpadnih voda još uvijek su malo prisutni na cijelom području.

Gospodarenje otpadom veliki je problem na cijelom području LAG-a 5, osobito s obzirom na najavljene nove propise.

Veliki broj malih komunalnih poduzeća sve teže se nosi sa tehničkim, pravnim i troškovnim problemima vezanim za komunalnu infrastrukturu i gospodarenje otpadom.

Primarna zdravstvena zaštita na području LAG-a 5 uglavnom zadovoljava osnovne potrebe stanovništva, mada postoje znatne razlike u dosegnutom standardu usluga od općine do općine. Za specijalističku zdravstvenu zaštitu stanovnici se upućuju u Split i Dubrovnik. Pokrivenost tog područja ljekarnama također se smatra lošim.

Socijalna skrb za staro stanovništvo organizirana je samo na otoku Korčuli, dok na ostatku područja LAG-a 5 nije sustavno riješena.

Osnovno školstvo dostupno je svoj djeci na području LAG-a 5, no kada je opremljenost tih škola u pitanju i način dolaženja u škole, pruženi standard je uglavnom skroman. Karakteristično je da 38% dnevnih migracija stanovništva otpada na učenike. Mali broj srednjih škola smatra se jednim od razloga trajnog napuštanja otoka mladih.

Kulturno-povijesna baština na području LAG-a5 je izuzetno bogata i značajan je faktor privlačenja turista. No trend depopulacije za posljedicu ima napuštanje graditeljske baštine, što ubrzava njeno propadanje, a i izvori sredstava za njenu obnovu i restauraciju sve su manji. U više općina nedostaju ili su u lošem stanju objekti kulture (domovi kulture, knjižnice...). Kulturne manifestacije karakterizira sezonalnost, što je simptom da je i kultura postala više dijelom turističke ponude nego odraz lokalnih potreba.

Sportska infrastruktura samo u nekoliko općina je na zadovoljavajućoj razini.

2. Spoznaje s terena

U procesu izrade *Zelenog plana*, radionice i razgovori s dionicima s područja za koji se plan radi su od presudne važnosti za prihvatljivost i provedbu samog plana. Izrađivač je sačinio vrlo detaljan i zbijen plan dvotjednih terenskih aktivnosti na području LAG-a 5 kako bi se ostvarilo što više izravnih kontakata s čelnicima jedinica lokalne samouprave, s profesionalcima iz komunalnih djelatnosti, s profesionalcima u turizmu, s civilnim udrugama i zainteresiranim stanovništvom. Ove terenske aktivnosti odvijale su se u drugoj polovici rujna 2014. u Trpnju (T), Orebiću (O), Korčuli (K), Janjini (J), Stonu (St), Slanom (Sl), Babinom Polju (BP), Govedarima (G), Lumbardi (Lu), Smokvici (Sm), Veloj Luci (VL) i Lastovu (La). Kako bi se prikupljene činjenice s terena mogle međusobno uspoređivati i slične grupirati, razgovori su vođeni svugdje po istovjetnoj shemi: svugdje su na isti način objašnjena polazišta za izradu *Zelenog plana*, postavljana standardna pitanja i raspravljana ista tematska područja.

2.1. Karakteristične činjenice i problemi naglašeni tijekom razgovora

1. Demografski problem (T,J,St,Sl,BP,G,Lu,La). Odlazak mladog stanovništva sa otoka. Starenje lokalne populacije. Malo radnih mjesta. Žele dolazak mladih obitelji, ali ne mogu im osigurati posao (J,Sl,BP,G,Lu,La). Rado dočekuju došljake (La).
2. Oslabljena kohezija stanovništva (T,O,K,St,Sl,BP,G,Lu,La). Suprotstavljene interesne skupine (T,O,St). Fokusiranost na vlastiti interes uz ignoriranje društvenog (T,O,K,Sl,Lu). Politička podijeljenost (T,O,BP,Lu). Javna okupljanja radi rasprava o planovima za budućnost zajednice rijetko se prakticiraju (T,O,K,J,BP,G,Lu,Sm,VL). Malo kapaciteta za interdisciplinarna promišljanja (Sm). Nedostatak razvojne strategije (K,VL). Međusobna suradnja otočkih JLS-a slaba (K,St,Lu,Sm). NP Mljet i JLS slabo komuniciraju (G).
3. Civilne udruge postoje i aktivne (T,O,K,Lu,La).
4. Vrtić radi samo 6 sati (T,Lu). Malo predškolske i školske djece. Strukovne škole revitalizirati i popularizirati među mladima (K). Sačiniti bazu podataka o otočkim studentima i održavati vezu s njima (K). Cjeloživotno obrazovanje je nedostupno (K). Zbog disperziranosti stanovništva, nema vrtića, a škole nemaju dopunskih aktivnosti jer se transportno ne bi mogle pratiti (BP). Škole bi trebale njegovati lokalni dijalekt (Lu). Srednjoj školi nije dopušteno otvaranje smjera za „Meditersku poljoprivredu“ (VL).
5. Skrb o ranjivim skupinama slaba i ovisna o donacijama (neredovitim) Države i JLS-a (O,St,Sl).
6. Neefikasna administracija (T,O,J,Sl,Lu). Zbog administrativnih prepreka prevladava osjećaj da ništa ne mogu sami promijeniti (J). Uloga županije upitna (svi). Službe centralizirane pa se za svaki izlazak na teren mora otići po službenika i vratiti ga (200 km) (VL). Traže se uredovni dani Katastra, Suda, Službe za graditeljstvo, jer sada za

svaku takvu potrebu otočani moraju ići u Split ili Velu Luku (La). Nedovoljna kontrola razvojnih projekata od strane JLS radi zaštite lokalnih potreba, prepuštanje volji investitora (O). JLS-ima dati na raspolaganje osobe koje su vične pisanju i kandidiranju projekata za financiranje iz raznih izvora (K,G,VL). Prema EU se traže objedinjeni projekti za više otočnih JLS-a (G,Lu).

7. Prostorno planiranje doživljava se kao problem (T,O,St). Puno bespravne gradnje (O,St,G,VL). Planirana prometnica kroz poljoprivredno područje i preko izvorišta vode (O). Pomorskim dobrom se loše gospodari (O,BP). Prostorno planiranje mora je novina i nema potrebnih podataka (K). Prostorno planiranje je postalo politika i trgovina, i javna rasprava na kraju procesa malo postiže. Traže da se javne rasprave vode već kod izrade koncepta (K). Privezišta za brodove bi htjeli da se PP-om dopuste svuda (BP). 700 nelegalnih objekata je bez struje i vode, ali se sada legaliziraju (VL). U Lastovu 60% kuća napušteno i zapušteno.
8. Mjere zaštite prirodne i kulturne baštine nisu selektivne i jako pogađaju JLS-e s uskim kopnenim pojasom i povijesnim znamenitostima (J, St). Megajahte se sidre gdje hoće, a JLS nema nikakvih prihoda od njih (BP). Očuvanje kulturne baštine je skupo i trebaju pomoć(Lu,Sm). Očuvanje suhozida problem jer nemaju ovlasti da ih štite (VL).
9. Poljoprivreda sve zapuštenija, unatoč raspoloživosti poljoprivrednih površina (T,St,Sl,La). Zemlju rade stari, a mladi sve manje (kako ih potaknuti?). Lokalna proizvodnja nezaštićena od vanjske konkurencije. Za tržište se rade monokulture (loza i masline), ostalo samo za vlastite potrebe. Tradicija rezervi žita za 54 dana i uzgoja grahorica (K). Osnovne i srednje škole uključiti u priču o hrani (K). 2014. godinu karakterizira klimatološka katastrofa (J). Divlje svinje veliki problem (J). Raspolazu s 300000 stabala maslina, a vode brigu o 20000 – kako ih aktivirati?(G). Zadruga umjesto novca davala umjetna gnojiva i sada je tlo kontaminirano (Lu),a zadruga u Smokvici posjekla autohtone sorte u rasadniku (Sm) (objediniti s Lumbardom). Oprezivati neobrađeno zemljište (Lu). Autohtono sjeme se izgubilo (Lu,Sm), ali postoje pokušaji da se spasi što je preostalo. Polja koja su bila pod ratarstvom i voćnjacima sada su 90% loza koja se puno prska (kontaminirano tlo) (Sm). Trebali bi pedološku analizu radi izbora kultura (Sm). Na razvoju ekološke poljoprivrede surađuju s Agronomskim fakultetom (La). Nemaju hladnjaču za svoje proizvode. Većina polja je državno (HŠ), a ne Lastovsko. Biskupija (njihovo Ekonomsko vijeće) ima znatne poljoprivredne površine u vlasništvu (La).
10. Riblji fond je u slabljenju (T,O,K,VL,La). Da lokalni ribari imaju pravo prvenstva u ribolovu, riblji fond bi bio obnovljiv (T,Lu,VL). Treba odrediti zone zabrane ribolova da bi se riblji fond obnovio (VL). Velike količine gline bačene u more devastirale dno i uništile njegove morske zajednice (O) Ne vodi se računa o mrijestilištima, marine se planiraju bez razmatranja morskih struja (K). Centar za istraživanje podmorja poput „Plavog svijeta“ iz Malog Lošinja treba ovom području, a lokalnih eksperata ima (K). Na Mljetu lokalno stanovništvo praktično više ne lovi ribu, ali drugi dolaze nedozvoljeno

blizu obale s jakim ribljim alatima i uništavaju fond (BP). Zaštita je nedjelotvorna, čak i u NP gdje je dno potpuno uništeno sidrenjem, dok fiksne bove i platforme nisu dopuštene (BP). Ribogojilište „Riba Mljet“ posluje bez koncesije (BP). Morsko područje sada je zaštićeno (od samih Lastovaca) po zonama, ali se prelov dogodio (La).

11. Vode za lokalno stanovništvo ima (bilo) dovoljno (T,O,BP). Ljetna vodoopskrba problematična – kako isplanirati špic sezonske potrošnje (O). NPKML gubi oko 50% vode. Za Mljet i Lastovo podmorski cjevovod je položen prije 25 godina, a tek sada se pušta u rad (K). Kako revitalizirati stara lokalna izvorišta vode (O). Razmišljanja o reverznoj osmozi boćate u pitku vodu (O). Sačiniti hidrološku studiju i popisati izvorišta vode (K.). Revitalizacija „štarni“ (K). Kišnica prljava (BP). 50% općine nema pitku vodu (SI). Sustav „sivih voda“ za poljoprivredu elaboriran je za sve JLS Korčule od strane nekih Nijemaca (Sm). Brna ljeti smrdi jer nema kanalizaciju, ali kreće investicija od 5m kuna (Sn). Skupljanje kišnice da bi radili plastenike (Sm). Radili su studiju o akumulaciji na brdu, ali zaustavljena zbog nedostatka novaca (VL). Napravljena studija navodnjavanja sa HV (La). Htjeli bi plastenike i zadrugu (La). Ne koriste NPKML već desaliniziraju boćatu vodu (7 l/s) (La).
12. Razdvojiti fekalne i oborinske vode (O). Neugodni mirisi iz hotelskog kanalizacijskog sustava (O). Mada postoji idejni projekt kanalizacije, ne može se realizirati zbog zabrane ispusta prema Pločama (J). U izradi kanalizacija sa 6 crpnih stanica, uz odvoz mulja na deponij(!) (VL). Nemaju kanalizaciju (La).
13. Obnovljivi izvori energije se gotovo ne koriste (T,O,K,J,St,BP,Lu,Sm,VL,La). Jedan od problema primjene OIE je činjenica da je veliki dio objekata bespravan. Formiranje energetske zadruge smatraju korisnim. Ima interesa za OIE, spetska dvorana se pokriva s sotonaponskim panelima (Sm). Preko LAG-a bi htjeli sudjelovati u realizaciji komunalne vjetroelektrane (J,VL). Vjetropark „Ponikve“ je u funkciji (St), jednome počinje gradnja (SI), na jednoj lokaciji su u toku mjerenja (Lu). Ostatke od obrezivanja loze sada pale, traže rješenje (Sm). U PP imaju solarne elektrane, ali bi htjeli i VE (La).
14. Otpad se u pravilu ne razdvaja (T,O,BP,Sm,VL). Radi se na usklađivanju sa Zakonom. Zbrinjavanje otpada u Neumu (O,J,St). Problem naplavina i albanskog otpada (O,BP,Lu). Potrebna edukacija o gospodarenju otpadom (O,K). Separirani otpad nitko ne želi preuzimati jer je transport preskup (K.). Razmišljanja o mini-spalionici (K.). Površinom mali deponij za otpad (K,Lu). Što učiniti s otpadom od školjki i ribljih kostiju (St)? Organski otpad se uglavnom ne kompostira (BP). Na Mljetu dnevno kamioni komunalnog p. naprave 500 km a otpad voze u Dubrovnik (BP). Otpad odlažu na lha privatnog zemljišta. Nemaju gdje prati kontejnere. Naplata teška (Sm). Zakon ih prisiljava na nešto za što nemaju ni novaca ni ljudi. Županijski centar još ne postoji. Bio otpad se ne razdvaja od ostalog. Deponij Blata i VL će biti zatvoren 2018. Projektiraju reciklažno dvorište (VL). Recikliranje počinju i sanaciju deponija za iza 2018.g. (La). Park su prirode, a smeće je na svakom koraku – i to njihovo (La).

15. Vlastito komunalno poduzeće JLS (O,K,St,Sm,VL,La). Javne nabave im veliki problem jer nemaju kvalificiranih ljudi za to, a i raznolike djelatnosti koje su pokrivene sa mnogo zakona i pravilnika (VL). Jedinstveno komunalno poduzeće na otoku bi bilo racionalnije rješenje, ali je za JLS jednostavnije utjecati na svoje (VL).
16. Javni transport ne zadovoljava (T,VL,La). Problem malog broja putnika. Trajektne i brzo-brodске veze prilagođavaju se turistima a ne otočanima. Na brze brodove se ne može unijeti bicikl i bilo kakav drugi teret (BP). Mljet i Korčula imaju vezu samo 3 mj., a Mljet i Lastovo samo 1 mj. Većina Mljećana nikada nije bila na Lastovu (BP). Veza Korčula-Vis; K-Brač – ne postoje (VL). Na Korčuli priželjkuju aerodrom i u to uložili već 10 m kuna (Sm). Na Lastovu je sve barem 30% skuplje zbog transporta. Dok se prijevoz otočana subvencionira, prijevoz roba i usluga ne. Na taj način se subvencionira prijevoz polupraznim brodovima, umjesto ukupne lakše dostupnosti otoka – uz isti trošak za Državu (La). Traže da LAG inicira povezivanje otoka putničko-teretnim brodovima (La).
17. Nerazvrstane ceste se slabo održavaju. Stari putovi bi se zbog vatrogastva, tradicionalne poljoprivrede, turizma – trebali održavati (VL).
18. Turizam kao glavna gospodarska djelatnost (T,). Priželjkuje se cjelogodišnji turizam i čvršća veza turizam-poljoprivreda. Iskoristiti ljekovito blato (T,St,Sm,VL). Od Slanog do Orebića nema hotela (J). Htjeli bi difuzni hotel s obnovljenim kamenim kućama, ali imovinsko-pravni odnosi nisu rješeni (J,St,Sm). Priželjkuju dom umirovljenika kao osobiti vid turističke ponude (St,BP). Nedostaju najobičnije usluge (mesar, krojač, frizer, banka, pošta (radi 3 sata)...) (BP,Lu). Turizam se događa stihijski/bez strategije (BP, La). Produženje sezone nije izgledno, jer ljudi ne žele raditi duže i/ili su troškovi grijanja previsoki i sve je zatvoreno (BP,Lu). Većina iznajmljivača ne prijavljuje goste (problem legalizacije) (BP). Megajahte ne donose nikakve prihode JLS (BP). Spilja i arheološko nalazište pripremiti za turističku ponudu (VL). Lječilište „Kalos“ s dugom tradicijom obavezno ojačati i sadržaje prilagoditi invalidnim osobama (VL). Klapska pjesma kao brend (VL). Prosječna popunjenost na Lastovu je 42 dana. Nemaju legalnih vezova pa od nautičara godišnje uprihoduju samo 35000 kn(!) (La). Radi se nautički centar T1 i prenamjena vojnog područja u turističko. Žele da im se pomogne realizirati „Etno-selo“ (La) i više pomoći od LAG-a jer sami nemaju kritičnu masu za povući promjene.
19. Hitne i interventne službe zadovoljavaju (T,St,BP,Lu,Sm,La).
20. Oštro protivljenje izgradnji TE na ugljen u Pločama (T).

2.2. Iz projekta „Promicanje zapošljivosti mlade populacije na geografski izoliranim / udaljenim otocima“

Tijekom terenskih aktivnosti na području LAG-a 5 i provedenih razgovora, većina sredina u kojima smo bili isticala je depopulaciju i odlazak mladih ljudi kao svoj ključni problem. Na održanim radionicama bili su prisutni i mladi ljudi, ali zbog formata radionica prilagođenog općoj populaciji, njihovi stavovi nisu mogli biti posebno izdvojeni. Sretna okolnost je da se praktično u isto vrijeme na dijelu područja LAG-a 5 provodilo on-line istraživanje o zapošljivosti i kvaliteti života mladih u sklopu projekta *Promicanje zapošljivosti mlade populacije na geografski izoliranim / udaljenim otocima*. Istraživanje na 16 dalmatinskih otoka je provodio istraživački tim udruge DEŠA iz Dubrovnika, predvođen dr.sc. Valerijom Barada, na populaciji mladih od 16 do 35 godina. S područja LAG-a 5 istraživanjem su bili obuhvaćeni otoci Korčula, Lastovo i Mljet, a sa tih otoka on-line anketu je popunilo ukupno 68 mladih ljudi. Mada svaki otok ima svoje specifičnosti, smatramo da su stavovi ukupno 212 mladih osoba sa dalmatinskih otoka dobar indikator načina na koji razmišljaju i mladi na području LAG-a 5, pa ćemo za potrebe *Zelenog plana* izdvojiti i iskoristiti neke od njih. Ljubaznošću udruge DEŠA to nam je dopušteno.

Neki podaci o ispitanicima i njihovi stavovi:

- Na puno radno vrijeme zaposleno ih je 38,21% (uglavnom na otoku). Ne radi ih 19,34%. Ostali rade samo tijekom sezone i u nekim fleksibilnim radnim oblicima.
- 67% ispitanika smatra da su za pronalaženje posla na otoku manje potrebne stručnost i obrazovanje, nego umreženost, odnosno *veze*, u obiteljskom, prijateljskom i političkom smislu.
- 43% ispitanika ima trogodišnju ili četverogodišnju srednju stručnu spremu, a trećina ih ili ima završen studij ili se trenutno školuje na visokoškolskoj razini.
- Kada bi mogli birati sektor u kojem žele raditi, za njih 40% prvi bi izbor bio posao u vlastitom ili obiteljskom vlasništvu, dok bi ih 36% radije odabralo rad u javnom i državnom sektoru. Zanimljivo je da bi rad u poljoprivredno-turističkoj zadruzi i u pomorskom sektoru odabrao tek po jedan ispitanik (od 212).
- Kada su u pitanju čestice zadovoljstva kvalitetom življenja, najviše zadovoljstva ispitanicima donose obiteljski odnosi, odnosi s prijateljima i uvjeti stanovanja. Svoj ekonomski status većina ocjenjuje dobrim.
- Najmanje zadovoljstva (od ponuđenih 23 čestice zadovoljstva) donose im mogućnost zaposlenja, a na zadnjem mjestu – lokalna uprava i lokalni političari.
- Ispitanici su zadovoljni životom na otoku tijekom ljeta, dok su životom u preostalim mjesecima donekle zadovoljni. Prosječna vrijednost zadovoljstva životom tijekom godine na skali od 1 do 5 je 3,13, a tijekom ljetnih mjeseci je 3,58.
- Odlazak s otoka ne planira 39% ispitanika, dok 37% planira trajan ili privremeni odlazak.
- Na listi razloga zbog kojih bi otišli s otoka, najviše se ispitanika odlučilo za razlog boljeg zaposlenja, što pokazuje u kolikoj je mjeri zapošljivost važan element života na otocima. Važan razlog iseljenja bi bilo i poboljšanje životnog standarda, a niže na listi slijede razlozi odlaska zbog obrazovanja i bolji društveni život. Puno manje ispitanika navodi bolju

zdravstvenu i socijalnu skrb, upoznavanje različitih ljudi i slobodniji život na kopnu kao razloge odlaska. Sklapanje bračne zajednice i započinjanje vlastitog posla otvara dno liste razloga odlaska, koju čine razlozi rješavanja stambenog pitanja, neki dugi obiteljski razlozi te bijeg od sukoba u mjestu u kojem žive.

2.3. Zaključna razmatranja tima istraživača

Nakon pregleda rezultata dobivenih provedbom on-line ankete s mladima s otoka četiri dalmatinske županije, može se zaključiti da su ispitanici u raskoraku između ljubavi i pripadnosti otoku, te nepovoljnih prilika života na otoku, koje ih donekle vuku prema odlasku s otoka, ali više prema trajnom nezadovoljstvu na samom otoku. Iako su zadovoljni osobnim odnosima i smatraju da im je ekonomski status relativno dobar, a životom na otoku su zadovoljniji tijekom ljeta, detaljniji pogled pokazuje da su socijalni i kulturni servisi na otocima oskudni. Mladi otočani priželjkuju samostalni posao, ali uglavnom rade kod privatnog poslodavca ili u javnom i državnom sektoru. Mogućnost pronalaženja boljeg posla je nešto čime su najnezadovoljniji na otocima, a što bi bio primarni razlog ostanka. Kako su mladi nezadovoljni lokalnim upravama i lokalnim političarima, ostaje otvorenim pitanje tko će, kada i kako stvarati uvjete za bolju zapošljivost i zaposlenost mladih ne samo na geografski udaljenim / izoliranim otocima, nego na svim otocima dalmatinskog arhipelaga.

3. Vanjska ograničenja i trendovi

Području LAG-a 5 mnogo toga nedostaje od onog što imaju veliki europski gradovi ili poznate svjetske turističke destinacije. Razliku će lako uočiti svaki otočanin sklon putovanjima, osobito mladi. Ako se budući razvoj LAG-a 5 vidi kao infrastrukturno i sadržajno sustizanje najrazvijenijih urbanih područja, onada bi posao Izrađivača *Zelenog plana* bio relativno jednostavan. Trebalo bi uočiti nedostajuće sadržaje, dopuniti ih sa lokalnim željama, i sačiniti listu projekata koji bi, ako bi se realizirali, rezultirali „kvantnim skokom“ u kvalitativno novo stanje područja LAG-a 5. Poanta je na „ako bi se realizirali“. Izrađivač nema odgovornost prema realizaciji izlistanih projekata, već se njihovo izvršenje nužno mora osloniti na lokalne snage i izvjesnu potporu izvana, koja će biti srazmjerna interesu okruženja za projekte koji se događaju na području LAG-a 5. Interes okruženja za projekte na ovom području teško je unaprijed jednoznačno odrediti, ali ih je moguće pragmatično procijeniti osloncem na dosadašnja iskustva. Životne potrebe otočana nisu na vrhu liste prioriteta višim administrativnim razinama, jer da jesu, otoci bi sada manje zaostajali i ne bi bili izloženi depopulaciji. Ovo možda zvuči grubo, ali vrijedi i obrnuto, razumijevanje potreba i prioriteta viših razina nije glavna pokretačka sila lokalnim aktivnostima. Ove životne činjenice dobro je imati u vidu kada se planiraju budući projekti. Ambijent u kojem se radi *Zeleni plan* karakterizira dugi krizni period, koji je oslabio mogućnosti viših razina da financijski i na druge načine pomažu nižim razinama, uz stalno

povećavanje broja sredina koje trebaju pomoć (zbog zatvaranja tvrtki, prirodnih katastrofa, podbačaja uroda u poljoprivredi, socijalnih neprilika i tsl.). Dakle, budući projekti će imati više izgleda da budu realizirani ako budu uvažavali ograničenja u okruženju (sadašnja i buduća), i ako bi njihova realizacija istovremeno pozitivno djelovala na lokalne potrebe i potrebe okruženja od kojeg se očekuje potpora.

Glavno obilježje kriznih vremena su neizvjesnosti: ne možete znati kakva, kada i kako intenzivno će nastupiti neka promjena. Zbog toga ćemo, kao smjerokaz za promišljanje i odabir projekata, navesti nužno nepotpunu listu ograničenja, ali, uvjereni smo, onih ograničenja koja će presudno oblikovati buduće mijene – globalno i lokalno.

3.1. Financijska ograničenja

Državni proračun se sve slabije puni. To nije stanje koje se može u dogledno vrijeme promijeniti na bolje, pa vlastita očekivanja vezana za sufinanciranje projekata, neke subvencije i potpore iz sredstava proračuna treba preispitati na realnost. Slično je stanje i sa županijskim proračunima.

Vlastite financijske mogućnosti, osobito kada su kreditna zaduženja u pitanju, također treba oprezno procjenjivati. U nekoliko proteklih desetljeća ustalio se običaj da se budući lokalni prihodi procjenjuju na više, pa su sukladno tome donošene odluke o investicijama, o zaduživanju i o ulasku u javno-privatna partnerstva. U narednom periodu ovakva praksa ne bi bila razborita. Područje LAG-a 5 je u gospodarskom smislu „monokulturno“ – oslonjeno uglavnom na prihode od turizma. Sam turizam je vrlo ranjiva djelatnost i može doživjeti nagle padove (nagli porast cijena nafte i/ili hrane, ekstremna vremenska događanja kod nas ili na emitivnim tržištima, financijski ili valutni kolaps, politički ili socijalni nemiri ...). U vremenu neizvjesnosti, rast proračunskih prihoda ne može biti izvjestan.

Tendencija je (i nacionalno promovirana preporuka) da se što više projekata kandidira za (su)financiranje iz fondova EU. To je u redu, uz mjere opreza:

- Baviti se samo projektima koji imaju izgleda biti sufinancirani iz fondova EU je „projektna monokultura“, sa jednako neugodnim posljedicama kao što ih ima svaka druga monokultura. Nakon izvjesnog vremena, tijekom kojeg ste radili na projektima koji su slijedili isključivo kriterije iz raspisanih natječaja, mogli biste shvatiti da ste silno vrijeme, kadrovski kapacitet, pa i novac (vlastiti udio) potrošili na nešto što više treba drugima nego vama lokalno.

- Suprotno čestim komentarima u medijima, po brojčanim pokazateljima ni globalno ni EU gospodarstvo nije izašlo iz krize. Zadnji izvještaj *Međunarodnog centra za monetarna i bankovna istraživanja* (Geneva, studeni 2014.) upozorava da je globalna zaduženost porasla za 38% od početka krize (2008.) i da je sa sadašnjom razinom dugovanja još teže upravljati, osobito stoga što je većina država u međuvremenu „ispucala glavninu svoje fiskalne i monetarne municije, pa bi sljedeći krizni val mogao biti još teži“. Dobro je stoga shvatiti da neizvjesnost pogađa i sredstva iz EU fondova.

3.2. Klimatska ograničenja

Iz sustava UN-a sve više je upozorenja da se klimatske promjene događaju brže od prethodnih izračuna i prognoza (IPCC izdaje periodična izvješća svakih nekoliko godina, 2014. je izdato Peto izvješće), te da su klimatske promjene najveća prijetnja čovječanstvu u njegovoj povijesti. Naredno zasjedanje Konferencije pregovarača (COP-a) u prosincu 2015. u Parizu već sada se smatra povijesnim, jer će u mnogo čemu odlučivati o sudbini čovječanstva – ako se postigne adekvatan dogovor, ali i ako ne. Problem je kod međunarodnih pregovora što svatko pokušava zaštititi svoje interese, koji su, osobito kada su u pitanju stavovi razvijenih i zemalja u razvoju, vrlo različiti. Uz to, u proces pregovaranja ubacile su se globalne korporacije, financijski moćnije od većine zemalja u razvoju i s iznimno velikim lobističkim utjecajem. To pregovore komplicira, zapliće u detalje i odvlači od suštine – da ni za koga nema sretnog ishoda ako se u kratkom roku ne obuzdaju emisije stakleničkih plinova. Korporacije osobito veliki utjecaj ostvaruju kroz medije, pa javnost nema jasnu percepciju o tome što se zbiva i što će se još zbivati zbog klimatskih promjena. U uvjetima krize problematika klimatskih promjena gurnuta je na periferiju interesa javnosti i političkih rasprava. Zbog ne postojanja pritiska javnosti na nositelje odlučivanja u svojim zemljama, nacionalni pregovarači na klimatskim konferencijama ohrabreni su da ne prihvaćaju obvezujuća ograničenja. I mada globalna statistika pokazuje nagli rast učestalosti i intenziteta klimatskim promjenama induciranih prirodnih katastrofa, kao i njihovih posljedica u ljudskim životima i materijalnim štetama, javnost je još uvijek pasivni promatrač tih zbivanja i nema puno volje razmišljati o njima. Zbog toga mnogi smatraju da je upitna mogućnost postizanja adekvatnog globalnog dogovora na klimatskoj konferenciji u Parizu, i da naglasak akcije stoga treba prebaciti na jačanje svijesti i na mjere prilagodbe na lokalnoj razini.

Stanovništvo LAG-a 5 ne može naročito utjecati na stavove na međunarodnim konferencijama o klimi, pa ni na nacionalnu klimatsku politiku, ali ima najbolji interes da razmisli kako će se vanjska zbivanja vezana za klimu prelamati na život na njihovu području. Pa evo primjera nekoliko važnijih klimatskih zbivanja o kojima bi trebalo voditi računa.

- Izmjenjivanje dugih sušnih razdoblja s periodima intenzivnih oborina (uputno je preispitivanje raspoloživosti vode za sve namjene: u kućanstvima, u gospodarstvu, u poljoprivredi, za potrebe domaćih i divljih životinja, za odmor i rekreaciju, za protupožarnu zaštitu; preispitivanje odvodnje, rezervi vode i štetnog djelovanja voda.)
- Toplotni udari
- Podizanje razine mora
- Učestalija i snažnija olujna nevremena
- Mijenjanje lokalnih kopnenih i morskih ekosustava zbog porasta temperature
- Smanjivanje globalne proizvodnje hrane (prehrambena sigurnost će ovisiti o lokalnoj proizvodnji hrane)
- Klimatske izbjeglice
- Radikalni zaokret međunarodne/nacionalne politike u odnosu prema klimatskim promjenama – visoko penaliziranje korištenja fosilnih goriva

Klimatske promjene nastavit će se događati, a s njima i intenzitet navedenih zbivanja kao i rezultirajućih šteta, i to čak i kada bi emisije stakleničkih plinova nekim čudom ovog časa prestale u cijelom svijetu. Zbog inercije prirodnih sustava trebalo bi mnogo desetljeća do ponovne stabilizacije klime. Sve čime se trenutno bave otočani na udaru je neizvjesnosti koje dolaze s klimatskim promjenama: od turizma i poljoprivrede, preko ribarstva i trgovine, do infrastrukture i transporta, nastambi i osobnog zdravlja i sigurnosti. Za svih u svijetu, pa i za područje LAG-a 5, to znači da postoji egzistencijalno važna potreba da se promišljeno i organizirano pristupi prilagodbama na klimatske promjene, jačanju otpornosti na krizna stanja i da se osmisle mehanizmi djelovanja u uvjetima katastrofa. Svaka jedinica lokalne samouprave vjerojatno nema kapacitet da samostalno osmisli potrebne mjere, ali bi im u tome morao moći pomoći posebno oformljen tim ljudi na razini cijelog otoka ili područja LAG-a 5. Ipak, ni jedna jedinica lokalne samouprave ne bi si smjela dopustiti pasivno iščekivanje mjera adaptacije od nekog drugog. Radi se o aktivnostima od najvećeg životnog značenja za njeno stanovništvo, pa bi obavezno trebala sudjelovati u radu otočnih ili višeotočnih timova, razumjevajući da će tako lakše doći do potrebnih znanja i ideja, te da će kroz suradnju i solidarnost s ostalima doći do sadržajno i troškovno boljih rješenja. Za sve one koji su odlučili pozabaviti se mjerama adaptacije na lokalnoj razini, UN-ove agencije su pripremile brojne metodološke priručnike kako se organizirano treba suočiti s klimatskim promjenama, sa dobrim primjerima iz prakse, ali na istu temu postoje i vrlo dobri nacionalni priručnici u mnogim zemljama, kao i priručnici specijaliziranih organizacija.

3.3. Energetska ograničenja

Eksplozivni rast globalnog gospodarstva i svjetske populacije koji su se dogodili u proteklih 150 godina, jedinstvena su pojava u povijesti čovječanstva. Tako što se moglo dogoditi samo zato što je čovjek spoznao kako može doći do velikih količina vrlo koncentrirane i za uporabu pogodne energije – one iz fosilnih goriva (ugljena, nafte i plina). Nafta je tu bila osobito važna, zahvaljujući njoj globalna mobilnost ljudi i roba postala je neusporediva s ničim iz prošlosti. Zbog vrlo prihvatljive cijene, fosilna goriva su potisnula sve druge vidove energije, pa iako se već desetljećima govori i o obnovljivim izvorima energije, od ukupne energije koja se danas troši u svijetu udio fosilnih goriva je još uvijek 82%.

Prvi naš problem je što su fosilna goriva neobnovljivi izvor energije, što znači da se trošenjem (a samo nafte se troši oko 12 milijuna tona dnevno) na kraju potroše.

Drugi naš problem je što smo u proteklih 150 godina razvili toliku ovisnost o fosilnim gorivima, da bez njih naš današnji način življenja ne može funkcionirati.

Treći naš problem je što smo ušli u razdoblje kada se smanjivanje dostupnosti (potrošenost) fosilnih goriva počela osjećati u svakodnevnom životu. Svjetska proizvodnja nafte već deset godina stagnira, što izaziva nestabilnost cijena i jedan je od glavnih, mada rijetko izrečenih, uzroka svjetske krize.

Četvrti naš problem je u tome što bi se zbog stabilizacije klime 4/5 rezervi fosilnih goriva moralo ostaviti u zemlji. To je opcija koja još nije na stolu globalnih pregovarača o klimi, ali

ekstremnih vremenskih nepogoda je sve više, kao i njima pogođenih ljudi, pa pritisak javnosti to može i promijeniti.

Kada se ovi problemi promotre zajedno, postaje sasvim jasno i izvjesno da će se na duži rok dostupnost fosilnih goriva smanjivati (količinom i/ili cijenom). To unosi veliku neizvjesnost u sve djelatnosti u kojima fosilna goriva na neki način sudjeluju (kao sirovina, kao energent, kao pogonsko gorivo za transport). Na području LAG-a 5 svi važniji gospodarski tokovi ovisni su o nafti, pa čak i oni društveni. Na primjer:

- Turisti do područja LAG-a 5 dolaze pretežno osobnim vozilima, autobusima i zrakoplovima (nafta)
- Opskrba stanovništva i turista hranom i drugim potrepštinama oslanja se na robe koje dolaze kamionima s kopna (nafta)
- Isporuka otočnih proizvoda vrši se kamionima (nafta)
- Zemlja se uglavnom obrađuje motoriziranim alatima (nafta), a prihranjuje i štiti kemikalijama (prirodni plin, nafta)
- Odvoz otpada vrši se kamionima (nafta)
- Funkcioniranje interventnih službi (hitna pomoć, vatrogastvo, policija) ovisi o nafti
- Razvoz učenika i unutarotočki transport ovise o nafti
- Dostupnost administrativnih usluga i djelovanje inspeksijskih službi ovise o nafti

Mada je područje LAG-a 5 još prije manje od sto godina funkcioniralo bez nafte, bit će teško dovoljno brzo osloboditi se od u međuvremenu stečene ovisnosti o njoj. Primjenom obnovljivih izvora energije i mjerama energetske učinkovitosti moguća je supstitucija uporabe fosilnih goriva u mnogim segmentima života, ali ne treba imati iluziju da će sve moći ostati isto i bez fosilnih goriva, samo uz prelazak na neki drugi energent. Ovo se osobito odnosi na domenu transporta. Zato se proces prilagodbe na funkcioniranje s puno manje ili bez fosilnih goriva treba osmisliti, planirati i uporno provoditi. Postojeće planske dokumente bi trebalo preispitati na okolnost da li njihova primjena povećava ili smanjuje lokalnu ovisnost o fosilnim gorivima, a u budućim planskim dokumentima bi smanjivanje dostupnosti fosilnih goriva trebalo anticipirati i tome prilagoditi planske odredbe, što bi trebalo zahtijevati već pri određivanju projektnog zadatka.

4. Identifikacija glavnih problema i njihovih ključnih uzroka

Ozračje krize

Područje LAG-a 5 dijeli sudbinu ostatka Hrvatske i svijeta koji su već šestu godinu u krizi. Kriza usporava životne i poslovne tokove, a oni najviše pogođeni njome proživljavaju teške osobne i obiteljske drame. Kako je kriza započela slomom nekih velikih globalnih financijskih institucija, ona je u Hrvatsku „uvežena“ izvana. Financijskih kriza je bilo i prije – dolazile su i prolazile, pa se očekuje da se isto dogodi i s ovom. Malo je rasprava o tome da je

sadašnja kriza drukčija, sistemska, vezana za potrošenost resursa, uzdrmanost ekosfere i klime, eksploziju populacije... Ova kriza je simptom da je razvojni put čovječanstva kakav se prakticirao u protekla 1-2 stoljeća došao do svojih granica i da se sada mora mijenjati – u interesu opstanka.

5. Reperkusije na LAG 5

Standardni pokušaji politike i gospodarstvenika da ožive ekonomiju, u okruženju koje stagnira ili je u kontrakciji, sve teže uspijevaju. Okolna tržišta su zasićena, a kupovna moć ljudi je u padu. Silazna spirala dugovanja, gašenja tvrtki i porasta nezaposlenosti se nastavlja. Na lokalnoj razini to se manifestira kao osjećaj nemoći da se bilo što poduzme vlastitim snagama. No još nema prakse okupljanja stanovništva radi razgovora o nastalim i dolazećim problemima i radi planiranja budućnosti zajednice u novim okolnostima. Čeka se da kriza prođe, da se dobije neka pomoć s viših razina, da se dođe do sredstava iz EU fondova, da dođu strani investitori. Pritom je najviše upitna uloga Županije, odnosno, dosadašnja iskustva su takva da ju većina smatra nepotrebnom. Jedinice lokalne samouprave, zabavljene svaka svojim problemima, među sobom slabo komuniciraju. Političke podjele na desne i lijeve dodatno kompliciraju situaciju. Pojednostavljeno, ako jedinice lokalne samouprave oko svojih problema nemaju potrebu međusobno komunicirati i surađivati, niti vide da je moguća takva suradnja sa Županijom, onda su im preostale opcije da probleme rješavaju samostalno, ili tražeći pomoć od Države, ili tražeći pomoć od EU – što bi moglo biti teško i nedostatno.

Problem 1: Složene okolnosti traže jačanje međusobne suradnje JLS-a unutar LAG-a i šire, dok je ustaljena praksa malo komunikacije i da svatko brine svoju brigu.

Problem 2: Produbljivanje krize slabi kapacitet viših razina da pomažu JLS-ima, pa se one za svoje egzistencijalne potrebe moraju sve više oslanjati na vlastite resurse i snage, te uzajamnu pomoć i solidarnost sa drugim JLS-ima – što nije dovoljno prepoznato.

Problem 3: Duža pasivnost i čekanje da netko drugi počne mijenjati stanje u poželjnom i mogućem smjeru je opasno, jer je to pogodno tlo za razvijanje svih oblika društvene patologije. U kriznim vremenima potreba za lokalno organiziranim akcijama je najveća.

Problem 4: Svaka JLS bira ljude koji će je voditi. U kriznim okolnostima zajednica se može naći pred toliko složenim problemima da njihovo rješavanje nadilazi znanja i sposobnosti čelnih ljudi koji su na vlasti. Nepovjerenje u lokalne vlasti i političare, koje naglašavaju mladi, vjerojatno je odraz činjenice da je takvih okolnosti već bilo. Stanovništvo treba znati da se mora uključiti u rješavanje složenih problema, a čelni ljudi moraju stvoriti priliku da se to dogodi – bez obzira na eventualne političke podijeljenosti.

Problem 5: Strateško planiranje rade ljudi osposobljeni za taj posao. No na JLS je odgovornost da odredi polazišta. Na samom početku je potrebno najaktivnije sudjelovanje javnosti – da u okvirima realno mogućeg (analizirati prirodna, resursna, socijalna, kadrovska, a ne samo financijska ograničenja) zajednica odredi što želi postići. Javna rasprava o gotovom

nacrtu dokumenta nezahvalna je zbog toga što se svi žilavo opiru takvim primjedbama koje bi cijeli posao vratile na početak (unatoč njihovoj možebitnoj utemeljenosti).

Problem 6: Prilikom izrade strateških dokumenata ustaljena je praksa da se oni rade za postizanje rasta gospodarstva kao glavnim ciljem. Taj se cilj sve do početka krize djelomično i uspijeva postići, ali to više nije moguće zbog potrošenosti resursa i imperativa prilagodbi na klimatske promjene. Politika još uvijek nije sklona da u središte strateškog planiranja stavi prilagođavanje na klimatske promjene i na život bez fosilnih goriva - umjesto rasta. No, lokalnom stanovništvu je bitno da razumije da mu je najvažnije osmisliti proces prilagodbi na one faktore koji će mu iz temelja mijenjati uvjete življenja – a tu su, bez konkurencije, na prvom mjestu klimatske promjene i kraj ere fosilnih goriva.

Problem 7: Krizna stanja najprije pogađaju najranjivije skupine stanovništva, a pojavljuju se i „dobitnici“. Koheziju JLS nije moguće postići uz velike socijalne razlike i nebrigu o pojedinim skupinama stanovnika. Kod izbora prioriteta djelovanja ovu bi okolnost trebalo uvažavati, u protivnom će teško biti mobilizirati stanovništvo na akciju kada to zbog nekih iznimnih okolnosti bude trebalo.

Problem 8: Opterećena velikim dugovima državna riznica će sve teže alimentirati sadašnji sustav socijalnih usluga: mirovine, zdravstvo, pomoć ljudima s posebnim potrebama, pomoć nezaposlenima i sl. Bolje je osmisliti lokalne mjere za ublažavanje posljedica zastoja ili kolapsa tih sustava dok sve još funkcionira normalno, nego biti zatečen nastalom situacijom.

Problem 9: Globalni financijski sustav je opterećeniji dugovima sada nego prije 6-7 godina kada je kriza počela. Kolaps tog sustava „visi u zraku“, a mogao bi za sobom povući i mnoge nacionalne valute, pa možda i našu. Lokalno bi to značilo blokadu svakog trgovanja i pružanja usluga, ukoliko se ne osmisli neka supstitucija za posurnulu valutu – recimo komplementarna lokalna valuta.

Problem 10: Većina JLS ima više potreba nego što u njihovu proračunu ima novaca iz kojih bi se te potrebe mogle izfinancirati. Vrlo često im se kao „dobro“ rješenje nudi realizacija projekata kroz javno-privatno partnerstvo (JPP). U konačnici to je uvijek skuplji način realizacije projekta nego kada bi ga JLS sama realizirala (privatni partner može dobiti kredit od banke u pravilu po većim kamatama od JLS + privatni partner mora ostvariti dobit na projektu, dok JLS to ne mora). U okolnostima pada proračunskih prihoda JLS, dugoročne fiksne obaveze po JPP mogu biti pogubne za sve druge aktivnosti u JLS.

Problem 11: Skrb o ranjivim skupinama uglavnom provode civilne udruge, jer drugih mogućnosti nema. Financiranje njihova rada ovisi o donacijama, a donacija je zbog krize sve manje.

Problem 12: Bogata kulturna baština i mnoštvo povijesno značajnih objekata pod paskom konzervatora sve se teže održavaju. Mnoge JLS-e trebaju pomoć u očuvanju vrijednosti koje baštine na svom području.

5.1. Klimatske promjene i zaštita okoliša

Više nije sporno da se klimatske promjene događaju. Mnogi u Hrvatskoj su to već osjetili na svojoj koži, a malo je vjerojatno da neće i ostali. Tamo gdje čovjek svojim djelovanjem nije bitno pogoršao stanje prirodnih sustava, efekti klimatskih promjena izazivaju manje šteta –

manje je erozije plodna tla, manje ekstremnih poplava, manje posljedica dugotrajnih suša i sl. Prirodni sustavi sami grade svoju otpornost na promjenu klime. Kako ćemo u budućnosti biti primorani većinu svojih potreba namirivati lokalno, nama je egzistencijalno najvažnije zaštititi, očuvati, ili tamo gdje se dogodila devastacija - obnoviti okoliš, na način da nam trajno može davati ono što nam je potrebno za život. Za otoke to nije ništa osobito novo, to je ono što su morali raditi preci današnjih otočana do prije manje od stoljeća.

Problem 13: Klimatske promjene nisu u središtu pozornosti Države, pa onda ni regionalnih ni lokalnih samouprava. Nitko nema obavezu da osmišljava i provodi lokalne prilagodbe na ono što mnogi nazivaju „najvećom prijetnjom u povijesti čovječanstva“.

Problem 14: Još uvijek mnogi nositelji odlučivanja smatraju neku veliku investiciju (resort, golf igralište, aerodrom, marinu...) dovoljno važnim razlogom da se žrtvuju goleme prirodne površine, unatoč tome što je već sada jasno da će se njihov ekonomski doprinos brzo smanjivati zbog smanjivanja dostupnosti nafte, a u nekim slučajevima i potpuno nestati.

Problem 15: Nema usuglašenog i koordiniranog stava otočana prema eksploataciji nafte i plina iz Jadrana, mada bi efekti havarije na platformi (koje uopće nisu rijetka pojava) mogli imati posljedice na prirodne sustave koje bi trajale desetljećima, a za koje je malo vjerojatno da bi ih itko adekvatno obeštetio.

Problem 16: Nitko nema obavezu praćenja utjecaja klimatskih promjena na morske i kopnene ekosustave i na rano upozoravanje na pojave sa potencijalno ozbiljnim reperkusijama.

5.2. Sustav prehrane

Za svakog pojedinca sustav prehrane je praktično najvažniji sustav. No o njemu se rijetko razgovara, a u strateškim planovima ga ima još i manje. Teško da i jedna JLS zna koliko i koje vrste hrane troši zimi/ljeti i gdje je ta hrana proizvedena. Ista stvar bi bila s pitanjem – za koliko dana JLS ima zaliha hrane, ukoliko se iz bilo kojih razloga prekinu veze s kopnom? Takva nezainteresiranost za jednu tako važnu svakodnevnu potrebu nikako nije u skladu sa procesima koji se zbivaju oko hrane u širem okruženju. Zbog klimatskih promjena urodi glavnih poljoprivrednih kultura se smanjuju, u mnogim zemljama već je na snazi zabrana izvoza hrane (jer je nema dovoljno), zbog kraja ere fosilnih goriva industrijska poljoprivreda (temelj globalne trgovine hranom, pa i onoga što svakodnevno jedemo) ulazi u trajnu i sve veću krizu od koje se ne može oporaviti, hrvatske žitnice već trpe i suše i poplave... Ponovo nam se približava vrijeme kada će sigurnost naše prehrane ovisiti pretežno o hrani koju lokalno možemo proizvesti.

Problem 17: Sigurnost prehrane lokalnog stanovništva i gostiju prepuštena je tržištu i poslovnom interesu uključenih subjekata.

Problem 18: Nitko ne raspolaže podatkom za koliko dana otok ima zaliha hrane u slučaju prekida veze s kopnom. Strateške rezerve hrane (nekada su postojale) sada se ne drže.

Problem 19: Lokalna proizvodnja hrane nije zaštićena od vanjske konkurencije.

Problem 20: Gube se autohtone sorte i lokalni sjemenski i sadni materijal. Ono što je preostalo očuvali su malobrojni entuzijasti.

Problem 21: Nedovoljno se razumije da s odlaskom fosilnih goriva sa scene, industrijsku poljoprivredu mora zamijeniti agroekološka poljoprivreda – bez uporabe umjetnih gnojiva, bez kemijskih zaštitnih sredstava, uz minimum navodnjavanja i sa vrlo malo mehanizacije.

Problem 22: Agroekološka poljoprivreda traži puo više ljudskog rada. Broj ljudi koji će se morati baviti proizvodnjom hrane i koje će trebati educirati da to rade mora se višestruko povećati. To je proces koji traži dosta vremena i organiziranosti i morao bi što prije započeti. S druge strane, taj proces bi automatski smanjio probleme nezaposlenosti i socijalne skrbi.

Problem 23: Na području LAG-a 5 ima mnogo poljoprivrednih površina koje se ne koriste, a oni koji bi ih možda htjeli obrađivati ne mogu do njih doći zbog nerješениh imovinsko-pravnih odnosa. Kako je po konvenciji UN-a hrana jedno od osnovnih ljudskih prava, nedopustivo je da pravna blokada, nastala zbog spleta birokratskih okolnosti i loše sročениh propisa, onemogućava ljudima da sami porade na svom pravu na hranu i kada im Država to pravo ne može osigurati. Rješenja za takve okolnosti postoje², ali se na njihovu traženju malo tko angažira.

Problem 24: Veći gradovi na kopnu bit će teže pogođeni kolapsom industrijske poljoprivrede nego područje LAG-a 5. Ova činjenica malo je poznata. Da je razumiju, kopneni gradovi bi svoju prehrambenu sigurnost gradili kroz suradnju s otocima, a da je razumiju otočne JLS-e, koristile bi svoju dobru pregovaračku poziciju za uspostavljanje sigurnog plasmana svojih poljoprivrednih proizvoda i za dobivanje raznih usuga od grada koje na otoku nemaju. Da to mladi otočani razumiju, shvatili bi da će u dogledno vrijeme egzistencijalnu sigurnost lakše ostvariti na svom otoku nego u velikom gradu.

Problem 25: Samo se maslina i loza proizvodi u značajnijoj mjeri (86% poljoprivrednih površina prema ARKOD-u), nekadašnje tradicionalne poljoprivredne kulture su napuštene. Svijest da se tako stvara ovisnost o monokulturama nije dovoljno prisutna.

Problem 26: Zemlju rade stanovnici starije dobi, dok mladi ne pokazuju interes za poljoprivredu. Gube se tradicionalna poljoprivredna znanja.

Problem 27: Velike parcele pod lozom tretiraju se s puno kemikalija pa je tlo kontaminirano.

Problem 28: Zbog korištenja umjetnih gnojiva ne prakticira se kruženje hranjivih tvari.

Problem 29: Dostupnost vode cijenom i količinom za klasično navodnjavanje je upitna, druge tehničke mogućnosti se malo ili nimalo istražuju i koriste.

Problem 30: Alohtona divljač, divlje svinje prije svega, snažno destimulira bavljenje poljoprivredom.

Problem 31: Riba je prelovljena. Ribarice iz drugih krajeva love nedozvoljeno blizu obale otoka, ali prolaze bez sankcija.

5.3. Infrastruktura

Mada su mnoge JLS-e nezadovoljne svojom infrastrukturnom opremljenošću i njenim stanjem, u ovom času je važnije pitanje kakve su promjene vezane na infrastrukturu poželjne.

² Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security; FAO 2012.

Klimatske promjene, kraj ere fosilnih goriva, te mogućnost Države da održava centraliziranu infrastrukturu, utjecat će na stanje i funkcionalnost cjelokupne već postojeće infrastrukture, ali treba imati u vidu da su to faktori o kojima naročito treba voditi računa kada se promišlja i planira nova infrastruktura.

Problem 32: Na dijelu područja LAG-a 5 ceste su dobre, a na dijelu imaju loše elemente i/ili su loše održavane. Svi bi, naravno, htjeli imati dobre ceste. Kod planiranja i investiranja u cestovnu mrežu, međutim, treba uzimati u obzir okolnosti koje će u dogledno vrijeme imati više izgleda da se ostvare, a one su: da će se broj motornih vozila smanjivati, te da će troškovi održavanja (posebice asfaltnog sloja) značajno rasti. Istovremeno bi trebalo voditi računa o tome da asfaltirana cesta, ako se to planira na vrijeme, može obližnjim objektima omogućiti jeftinu energiju za pripremu tople vode (ugradnja cijevi u trup ceste – solarni kolektor).

Problem 33: Treba suzbijati praksu uređivanja dvorišta, parkirališta, nogostupa i drugih javnih i privatnih površina u vodonepropusnoj izvedbi (asfaltiranje/betoniranje). Kod ekstremnih oborina to doprinosi jačanju bujičnih voda. Neracionalno je raditi skupe sustave zaštite od bujičnih voda tamo gdje se to jednostavno može riješiti propusnim površinama (što je na krškom terenu u pravilu moguće).

Problem 34: Preorijentacija sa osobnog na javni prijevoz je vrlo poželjan proces i treba ga učiniti što ugodnijim. Zbog ekstremnih vrućina, na stajalištima javnog prijevoza treba planirati sadnju lišćem bogatih stabala otpornih na visoke temperature, kao najugodnijeg zaklona od sunčeva zračenja.

Problem 35: U pogledu oborina na području Hrvatske, klimatolozi najavljuju smjenjivanje perioda intenzivnih oborina sa periodima dugotrajnih suša. To nameće potrebu usporavanja i skupljanja vode onda kada je ima previše, za periode kada će je biti premalo.

Problem 36: Vodovod NPKML olakšao je opskrbu vodom otoka na području LAG-a 5. No zalog sigurnosti opskrbe vodom otočana treba i dalje biti voda iz vlastitih izvora (iz podzemlja, iz komunalnih i kućnih šterni, lokvi, desalinizacije i sl.), kojih uglavnom ima dovoljno za potrebe lokalnog stanovništva (problem je samo kratki ljetni vrhunac potrošnje zbog turizma).

Problem 37: Gubici vode u vodoopskrbnim sustavima su preveliki.

Problem 38: Neka izvorišta vode za piće ne štite se od zagađenja (nisu određene vodozaštitne zone), a neki vodovodi nemaju ni osnovnu dokumentaciju o vodoopskrbnom sustavu.

Problem 39: Na području LAG-a 5 puno je vodovoda i komunalnih tvrtki slabo kadrovski ekipiranih i tehnički opremljenih, a jako ovisnih o lokalnoj politici.

Problem 40: Slabo naseljeno područje LAG-a 5 u glavnom nije opremljeno sustavom kanalizacije. Postoji volja da se taj problem počne rješavati, ali je prepraka previsoka cijena takvog sustava. No, JLS-ima projektanti u pravilu nude klasična rješenja – kanalizacijsku mrežu koja sabire sve otpadne vode (često zajedno s oborinskom) jednog ili više naselja, da bi se te vode na kraju ispustile u more (s nekim stupnjem prethodne obrade ili i bez toga). Rijetko se razmatraju rješenja koja bi rezultirala ponovnom uporabom voda, rješenja koja bi podržala kruženje hranjivih tvari u tlu, rješenja kod kojih se ne rade dugi cjevovodi prema moru i ispusti u duboko more, već se otpadne vode adekvatno zbrinu u blizini mjesta gdje su nastale.

Problem 41: Život na otocima danas se odvija prvenstveno osloncem na dva izvora energije: električnoj energiji i dizel gorivu (ostali vidovi korištene energije imaju vrlo mali relativni udio). Oba ova izvora energije dolaze s kopna i oba su ranjiva na poremećaje zbog tehničkih i cjenovnih razloga. Zato je vlastita proizvodnja energije iz obnovljivih izvora ključna za trajnu sigurnost u opskrbi energijom otoka. Vlastiti potencijali u vjetru i sunčevu zračenju sigurno su dovoljni da otocima omoguće energetska samodostatnost u pogledu električne i toplinske energije.

Problem 42: Investitore u vjetroelektrane i fotonaponske elektrane relativno je lako privući. Korist za otočane bila bi puno veća kada bi potrebne kapacitete izgradili kao komunalne elektrane. Energetska zadruga se u svijetu pokazala kao dobar organizacijski oblik za takvu vrstu poduhvata.

Problem 43: Nesporno povoljne prirodne okolnosti za iskorištavanje obnovljivih izvora energije i provođenje mjera poboljšavanja energetske učinkovitosti na individualnim objektima vrlo se malo koriste. Jedan od razloga je veliki broj bespravno izgrađenih objekata. No, provođenje SEAP-a (Akcijski plan učinkovitog gospodarenja energijom, koji je izradilo nekoliko JLS-a) i postojanje energetske zadruge sigurno bi doprinijeli da se lakše prebrode administrativne prepreke i smanje troškovi za individualne instalacije.

Problem 44: Na području cijelog LAG-a 5 zbrinjavanje otpada je praktični i zakonski problem. Razdvajanje otpada se uglavnom ne provodi, a i tamo gdje se provodi problem je naći nekoga da taj otpad preuzme (skup transport). Nova zakonska rješenja traže puno više reda u gospodarenju otpadom, ali uz povećana ulaganja.

Problem 45: Neke JLS razmišljaju o mini-spalionicama otpada. Ponuditelji tehnologija za spalionice obično naglašavaju energetska iskorištavanje otpada. Obično nude da izgrade cijelo postrojenje, a od Naručitelja traže **samo** da garantira količine otpada. Mnogi kod sklapanja ugovora traže i nešto veću spalionicu „radi budućeg razvoja“. Ovdje se krije nekoliko zamki. Pošto JLS mora osigurati ugovorene količine otpada, ona gubi svaki interes da se angažira na smanjivanju nastajanja otpada, recikliranju, ponovnoo uporabi itd – i to kroz čitavo vrijeme trajanja ugovora. Kada iz bilo kog razloga podbaci gospodarstvo, recimo turizam, i količina otpada se smanji, onda je na JLS odgovornost da od nekud doveze nedostajuće količine otpada, ili da plati „prazno za puno“ u situaciji kad su joj prihodi i tako smanjeni. K tome, što manja spalionica to je manja vjerojatnost da će ispušni plinovi biti tretirani do mjere da ne izazivaju znatnije onečišćenje okoliša.

Problem 46: Velike količine naplavljenog otpada iz Albanije na plažama Pelješca i otoka, kao i njihovo zbrinjavanje, opterećuju proračune JLS. Traži se intervencija Države.

Problem 47: Dugački transportni putevi do odlagališta i skup transport otpada.

Problem 48: Veliki broj malih komunalnih poduzeća teško se nose sa problemima zbrinjavanja i naplate odvoza otpada.

5.4. Turizam i prometna povezanost

Turizam je praktično osnovna (nekima i jedina) gospodarska djelatnost svim JLS-ima na području LAG-a 5. Svi su svjesni da trajanje turističke sezone i popunjenost smještajnih kapaciteta nisu ni blizu na poželjnoj razini. To se pokušava promijeniti različitim programima

i ulaganjima u dodatne sadržaje. No teško je promijeniti činjenicu da nije dobro ovisiti o samo jednoj gospodarskoj djelatnosti, osobito kada je ona, kao u slučaju turizma, okrenuta ljudima kojima to nije egzistencijalno nezaobilazna potreba i koja ovisi o puno faktora na koje se ne može utjecati. Goste koji dolaze na područje LAG-a 5 svakako najviše privlače ovdašnje nesvakidašnje prirodne ljepote, i spremni su platiti da bi u njima uživali, ali to nije spremnost „bez obzira na sve“. Mnogo toga se mora poklopiti kod njih doma, mnogo toga kod nas, pa i dosta toga na putu između njihova doma i naših otoka, a da bi se odlučili provesti odmor kod nas. Djelovanje krize, ekstremna vremenska događanja, sigurnosno stanje, politička previranja, epidemiološka situacija, cijene energije, cijene hrane, cijene smještaja, očuvanost prirode, odsustvo onečišćenja, kvaliteta usluga... sve to može promijeniti njihovu odluku da dođu. A od toga u dobroj mjeri ovise prihodi i kvaliteta življenja JLS-a. S klimatskim promjenama i krajem ere fosilnih goriva ranjivost turizma će rasti. Osobite teškoće treba očekivati vezano za način transporta gostiju do otoka.

Problem 49: Dostupnost nafte će se smanjivati, što će djelovati na ukupne gospodarske tokove (platežnu moć stanovništva sa emitivnih tržišta) i na odustajanje od navike onih gostiju koji su običavali na odmor odlaziti osobnim vozilima (najveći broj naših gostiju). Druge transportne opcije za goste još se ne pripremaju.

Problem 50: Smanjivanjem dostupnosti nafte opskrba otoka potrepštinama s kopna (posebice hranom) bit će sve skuplja, što će odbiti dio potencijalnih gostiju, a življenje na otocima učiniti još skupljim.

Problem 51: Opskrba otoka sada ovisi o trajektnim vezama. Sa smanjivanjem korištenja osobnih vozila i kamionskog transporta, iskorištenost trajekata će se smanjivati (van sezone i sada je ponegdje vrlo skromna). To bi moglo navesti Državu da „racionalizira“ veze s otocima, što bi povećalo izoliranost otočana. No, veze nije nužno svesti na trajekte. Ono što treba otocima je prijevoz putnika i tereta, ne nužno u osobnim vozilima i kamionima kao svojevrsnoj velikoj „ambalaži“, a to se može riješiti i puno manjim brodovima i na jeftiniji način.

Problem 52: Mnogi smatraju da bi turizam na otocima dobio novi razvojni impuls kada bi se sa emitivnih tržišta gosti u kratkom vremenu mogli prebaciti do otoka. Govori se o aerodromima, hidroavionima i helikopterima. Vremenski kratko putovanje je nesumnjivo privlačna opcija – ukoliko je i dovoljno jeftina. Ovisnost zračnog prijevoza o nafti je potpuna i nisu se još pojavila nikakva obećavajuća rješenja s nekim alternativnim gorivima. Zato se smatra da će zračni prijevoz biti prvi i najteže pogođeni transportni modalitet smanjivanjem dostupnosti nafte.

Problem 53: Postoji nekoliko lokacija s ljekovitim blatom, postoje vrlo ugodni klimatsko-ambijentalni uvjeti za boravak i oporavak ljudi starije dobi. Ovo je potencijal za razvoj toliko potrebnih cjelogodišnjih aktivnosti.

Problem 54: Prirodne vrijednosti otoka velike su, dio područja je pod raznim režimima zaštite, a te su vrijednosti razlogom dolaska velikog broja nautičara na ovo područje. Međutim, sami otočani imaju vrlo malo koristi i prihoda od njihova dolaska. Razlog tomu je posvemašnja konfuzija tko, što i kako smije pružati usluge nautičarima u zaštićenim područjima, pa i najbogatiji gosti koji dolaze sa megajahntama ne ostavljaju lokalno gotovo ništa.

Problem 55: Područje LAG-a 5 obiluje malim urbanim cjelinama sa stambenim objektima velike povijesne vrijednosti. Zbog depopulacije u mnogima od njih nitko ne živi, a vlasnici su raštrkani po cijelom svijetu. Jasno je da bez svakodnevnog održavanja objekti u kojima nitko ne živi propadaju. S druge strane, postoje gosti koje privlači odsjedanje baš u starim objektima, koji u sebi nose povijest tradicionalnog lokalnog načina življenja, naravno, ako su sređeni na način da pružaju osnovni komfor. Zato bi mnogim sredinama koncept „difuznog hotela“ mogao pomoći da se zaustavi propadanje povijesno vrijednih objekata, a poveća pouda specifičnih i atraktivnih smještajnih kapaciteta.

5.5. Demografski problem

Prethodno izlistani problemi, uočeni tijekom razgovora s lokalnim ljudima i dopunjeni razmatranjima ograničenja koja će djelovati na svih – izvan LAG-a 5 i unutar njega - sadrže čestice razloga zbog kojih mladi ljudi napuštaju otoke. Zaključna zapažanja istraživačkog tima udruge DEŠA dobro ilustriraju čime su mladi zadovoljni, a čime ne, što su njihove dileme. Bilo bi zanimljivo znati kako bi izgledali njihovi stavovi da se s njima prethodno provela iscrpna rasprava o prirodi krize u kojoj žive i o reperkusijama klimatskih promjena i kraja ere fosilnih goriva na život u gradovima i na otocima. Što bi zaključili – gdje će u doglednoj budućnosti biti bolja kvaliteta i egzistencijalna sigurnost življenja – u velikim urbanim sredinama na kopnu, ili doma na otoku?

Mada mediji o tome skromno izvještavaju, globalno se događa velika društvena transformacija – u smjeru lokalnog. Kada bi si mladi otočani, koji su otišli na školovnje u neki veliki grad ili će to tek učiniti, dali malo truda da istraže web stranice društvenih mreža koje se bave lokalizacijom i tranzicijom u društvo bez fosilnih goriva, dobili bi puno informacija o tome zbog čega se i kako rade te društvene promjene. Onda bi možda shvatili da su baš oni ti koji imaju dovoljno životnog puta pred sobom, pa zato i motiva, da svoj otok učine ugodnim i sigurnim mjestom za življenje. Nitko ne tvrdi da je to lak poduhvat, ali ako se uporno i vrijedno na njemu radi ima sve preduvjete da uspije. Onda bi možda shvatili „što je pjesnik (Goethe) htio reći“.

Problem 56: Nedostatna komunikacija s mladima o pitanjima budućnosti.

Problem 57: Nedostatna svijest mladih da će življenje s puno manje ili bez fosilnih goriva i prilagodbe na klimatske promjene predstavljati ogromnu promjenu u načinu življenja svima – i gradskim i ruralnim sredinama. To je veliki poduhvat koji traži puno ljudskog rada i u kojem nitko neće biti suvišan.

Problem 58: Pojedine sredine izrazito pogođene depopulacijom spremne su prihvatiti mlade obitelji iz drugih dijelova Hrvatske s potrebnim deficitarnim znanjima i/ili vještinama, ali ne znaju kako to učiniti.

Problem 59: Klimatske izbjeglice (ljudi koji su izgubili sve) realnost su u mnogim djelovima svijeta, ali pravi „plimni val“ tek dolazi. Područje LAG-a 5 trebalo bi artikulirati svoj stav kako će postupiti ako se izravno suoči sa takvom pojavom. Treba razumjeti da se radi o ljudima u očajnoj situaciji, i da bi vjerojatno bili iznimno zahvalni ako bi ih sredina prihvatila, pa bi mogli i ojačati zajednicu.

6. Prijedlog vizije

Predviđanje budućnosti je uvijek nezahvalno, zato što ovisi o mnoštvu faktora koje je teško pa i nemoguće u cjelosti sagledati. Zato je i određivanje poželjnog mjesta LAG-a u toj „fluidnoj budućnosti“ nezahvalno. S jedne strane imamo potrebu znati kamo idemo i držati se tog smjera, a s druge strane mnoštvo nepoznanica nas dezorijentira i obeshrabruje. No, u mnoštvu faktora koji će određivati buduće procese neki se izdvajaju kao jasni i neupitno važni orijentiri.

Kraj ere fosilnih goriva je nedvojbeno pred nama, što znači da će se smanjiti mobilnost ljudi i roba, da će industrijska poljoprivreda ići svome kraju, a time i praksa dobave i trgovanja hranom na velike udaljenosti. U dogledno vrijeme život će se ponovo odvijati pretežno lokalno, osloncem na lokalne resurse – koliki god i kakvi god oni bili. Zato je očuvanje lokalnih resursa (kvalitete tla, vode, šuma, ribljeg fonda...) na način da mogu trajati i dugoročno podržavati život lokalnom stanovništvu prvi i najvažniji orijentir prema planiranju budućnosti u kojoj će se moći ugodno živjeti. Drugi, gotovo jednako važan, orijentir je da će se življenje morati oslanjati prvenstveno na lokalnu proizvodnju osnovnih potreština, uz minimalne dodatke izvana.

Klimatske promjene se dešavaju i ne mogu se izbjeći, što znači da će biti sve više klimatskih ekstrema, migracija invazivnih vrsta s juga, novih bolesti, klimatskih izbjeglica... na koje ćemo se morati prilagoditi. Na klimatske promjene će se morati prilagoditi i lokalna proizvodnja hrane (ona će, da ponovimo, morati biti nosivi stup lokalne prehrane zbog kraja ere fosilnih goriva). Prilagodbe na klimatske promjene u proizvodnji hrane bit će lakše ako se lokalno bude raspolagalo sa širokom paletom sjemenskog i sadnog materijala zasnovanog na autohtonim vrstama, ako se bude prakticirala agroekološka poljoprivreda (bez uporabe umjetnih gnojiva i kemijskih sredstava), ako se bude proizvodio veliki broj različitih jestivih

kultura (odnosno, ako se ne bude prakticao uzgoj monokultura – recimo samo loza ili maslina), i ako se bude razvila praksa intenzivne suradnje, razmjene iskustava i razmjene sjemena između susjednih naselja, JLS-a i otoka (s područja LAG-a 5 i izvan njega). Sigurnost prehrane bit će veća ukoliko se, uz već navedeno, osmisli prikladan sustav strateških zaliha hrane naselja/otoka/LAG-a, te sporazum sa susjedima iz šireg okruženja o međusobnoj solidarnosti i pomaganju za slučaj da elementarne nepogode unište usjeve na nekom području. Dakle, agroekološka proizvodnja mnogih poljoprivrednih kultura prvenstveno za vlastite potrebe, zasnovana na lokalnom sjemenu i lokalnim znanjima, te stvaranje strateških rezervi hrane, treći su važan orijentir.

Slabljenje centraliziranih sustava redovito prati krizna stanja i kontrakciju gospodarstva. To se dešava zbog slabijeg punjenja proračuna Države tijekom krize. Praksa davanja izravne pomoći Države slabije razvijenim područjima zbog toga blijedi, a zbog smanjivanja prihoda sve se teže alimentiraju mirovinski, zdravstveni i socijalni sustavi, obrazovanje, znanost, kultura i sport, kao i održavanje centralizirane infrastrukture (električna mreža, vodoopskrba, ceste, zračni prijevoz, javni prijevoz...). S obzirom na već visoki nesrazmjer između prihoda i troškova Države, realno je očekivati veliko rezanje državnih troškova. To bi moglo reducirati kvalitetu usluga i kvalitetu održavanja centraliziranih sustava, a u nekim slučajevima i prestanak njihova funkcioniranja. Stoga je četvrti važan orijentir da se lokalno treba pripremati da se one funkcije koje su najpotrebnije stanovništvu, a koje su do sada bile centralizirano organizirane, preuzmu i organiziraju lokalno.

Jaka zajednica, koja njeguje kulturu suradnje, solidarnosti i zaštite javnog interesa, najveći je kapital koji jedna sredina može imati u uvjetima velikih neizvjesnosti. Bez obzira na (malo)brojnost njene populacije, njenu dobnu i obrazovnu strukturu, sredine s jakim zajedništvom i timskim radom suočavat će se sa budućim izazovima uspješnije i lakše od onih sredina koje to ne budu imale. Timski rad generira kvalitetnije ideje, lakše rješava kompleksne probleme, a ukupni učinak tima je veći od zbroja učinaka njegovih članova kada bi djelovali samostalno. Zato je peti važan orijentir za nadolazeće vrijeme potreba izgradnje zajednica sa jakim unutarnjom suradnjom, kohezijom i solidarnošću.

Ovako sagledani ključni orijentiri mogu pomoći da se formulira Vizija poželjne budućnosti područja LAG-a 5 prema kojoj se može i želi usmjeravati razvojne napore i korištenje ljudskih, prirodnih i materijalnih resursa. Prijedlog:

VIZIJA

LAG 5 je skup međusobno dobro surađujućih i solidarnih zajednica, koje su samodostatne u pogledu namirivanja svojih osnovnih životnih potreba – osobito hrane i energije - koje povezuje zajednička skrb o očuvanju prirodnih resursa, briga o egzistencijalnoj sigurnosti svakog, njegovanje lokalne tradicije i kulture, i nastojanje da svim svojim stanovnicima pruži ugodno, lijepo i sigurno mjesto za življenje sa puno prilika da oni iskažu svoja znanja, vještine, talente i inicijative. A gosti na području LAG-a 5 imaju priliku osjetiti, kušati, uživati, učiti i sudjelovati u lokalnom ambijentu, u lokalnim aktivnostima i načinu življenja.

<i>Strateški ciljevi</i>	<i>Prioriteti</i>	<i>Mjere</i>
1. Postizanje samodostatnosti u osnovnim potrebama – prije svega u hrani i u energiji iz obnovljivih izvora	1.1. Proizvodnja dovoljnih količina nutritivno i kalorijski odgovarajuće hrane za prehranu otočana tijekom cijele godine	1.1.1. Osnovna znanja o uzgajanju poljoprivrednih kultura, čuvanju sjemena i čuvanju hrane učiniti dostupnima svakom zainteresiranom stanovniku. Isto uključiti u školske programe. 1.1.2. Svakom stanovniku koji nema svoju zemlju, a htio bi za svoje potrebe uzgajati nešto povrća i voća, učiniti dostupnim komad zemlje. 1.1.3. Uvesti praksu sadnje jestivih višegodišnjih kultura na javnim i drugim slobodnim površinama – formiranje „jestivog krajobraza“. 1.1.4. Poljoprivredu zasnivati na vlastitom (otočnom) sjemenskom i sadnom materijalu. Osobito je važno prikupiti i sačuvati preostale autohtone sorte, na kojima se u prošlosti zasnivala prehrana i koje su već prilagođene lokalnim klimatskim prilikama. Biti otvoren i za nove sorte, osobito ako nastupe izraziti klimatski ekstremi koje tradicionalne sorte više ne mogu podnijeti. Razmotriti stvaranje <i>biblioteka sjemena</i> ili <i>banki sjemena</i> . 1.1.5. Poticati što veću <i>agrobioraznolikost</i> , odnosno uzgajanje mnoštva različitih kultura i ne dopustiti ovisnost o monokulturama (sada masline i vinova loza zauzimaju 86% poljoprivrednih površina). Ovo je važna mjera adaptacije na klimatske promjene i ublažavanja ranjivosti lokalne prehrane na klimatski izazvane poremećaje.
	1.2. Proizvodnja dovoljno energije iz obnovljivih izvora za osnovne društvene i gospodarske potrebe, te potrebe kućanstava na otoku	1.2.1. Poticati sve subjekte da gdje god je moguće primjeniti obnovljive izvore energije na društvenim, poslovnim i stambenim objektima, to i učine. Na otocima tu je u prvom redu sunčeva energija (toplinska i fotonaponska), energija vjetra (mali agregati za individualne korisnike i vjetroelektrane), primjena toplinskih crpki (za grijanje i hlađenje) uronjenih u more, te biomasa (samo u granicama prirodnog prirasta – etata). 1.2.2. Razmotriti gradnju komunalnih vjetroelektrana, sunčanih elektrana i sustava za pohranjivanje energije – do postizanja energetske samodostatnosti otoka i odgovarajuće pouzdanosti opskrbe. Komunalne instalacije nose najveće dugoročne koristi lokalnoj zajednici (sada to većinom ide vanjskim investitorima). 1.2.3. Osnivanjem energetske zadruge ili uključivanjem u neku postojeću u okruženju, olakšati administrativno-tehničko-financijske teškoće onih koji žele koristiti obnovljive izvore energije i/ili provoditi mjere povećanja energetske učinkovitosti.

	<p>1.3. Razvoj lokalnog sustava usluga: zanatskih, medicinskih, novčarskih, veterinarskih, agronomskih, socijalnih, obrtničkih, skladišnih, maloprodajnih i drugih</p>	<p>1.3.1. Poticati nastajanje i poslovanje svih vrsta obrta. Mogućnosti dobivanja raznih usluga od poslovnih subjekata i ustanova izvan otoka će se smanjivati.</p> <p>1.3.2. Maloprodaju postupno vratiti pod lokalnu kontrolu, kako bi plasman lokalnih proizvoda mogao dobiti prioritet.</p> <p>1.3.3. Obnoviti znanja i vještine prepoznavanja, prikupljanja, čuvanja i (održivog) korištenja samoniklog bilja za potrebe izrade raznih pripravaka u svrhu održavanja dobrog zdravlja i liječenja.</p>
<p>2. Agroekološka poljoprivreda za potrebe turizma i kao dio sustava prehrambene sigurnosti suradujućih gradova</p>	<p>2.1. Uspostaviti / ojačati poljoprivredne zadruge</p> <p>2.2. Povezati postojeće resurse</p>	<p>2.1.1. Osloboditi se starih predočbi o poljoprivrednim zadrugama i organizirati njihov rad tako da budu središte planiranja, organiziranja, znanja i razmjene iskustava o proizvodnji hrane za cijelu zajednicu, mjesto gdje se mogu posuditi posebni i skupi alati, mjesto gdje se proizvodi ili se može dobiti sjemenski i sadni materijal, mjesto gdje se na higijenski način može obaviti klanje stoke i obrada mesa, zajednički skladišni prostor (rashlađeni i obični), prerada, pakiranje, plasman, kontrola kvalitete...</p> <p>2.1.2. Ribarske zadruge (kao Ad 2.1.1. samo vezano za more i ribu)</p> <p>2.1.3. Pčelarske zadruge</p> <p>2.1.4. Povezati proizvodnju hrane i socijalne/zdravstvene programe zajednice (pomoć nezaposlenima i siromašnima, liječenje problema ovisnosti, prehranu starih i nemoćnih) kroz aktivnosti u komunalnim vrtovima, u kojima oni radno sposobni mogu „odraditi“ pomoć koju primaju.</p> <p>2.2.1. Kvalitetni ljudi i inicijative već postoje na mnogim lokacijama LAG-a 5. Slabo su prepoznati i prepušteni sebi i tržištu, no njihovo djelovanje od iznimne je važnosti za zajednicu u prilikama koje nastaju. Primjer 1: Zahvaljujući entuzijazmu pojedinaca iz rasadnika u Lombardi (Anemona) sačuvano je sjeme brojnih autohtonih sorti, ali rasadnik je prostorno ograničen da bi mogao servisirati šire okruženje. S druge strane u Smokvici postoji napušteni lokalitet rasadnika s još postojećim starim sortama. POVEZATI. Primjer 2: Tovari su „izgubili svrhu“ motorizacijom poljoprivrede, pa su nestali sa mnogih područja. Napuštanjem fosilnih goriva ponovo će se povećati potreba za tovarima – od kuda?! U Kuni na Pelješcu postoji uzgajivač tovara. POVEZATI.</p>

	<p>2.3. Osigurati prvenstvo uporabe lokalno proizvedene hrani u turizmu</p> <p>2.4. Uspostaviti dugoročne odnose suradnje i solidarnosti na sigurnosti prehrane s odabranim JLS na kopnu, te proizvodnju dogovorenih proizvoda uz garantirani otkup</p>	<p>2.3.1. Postići dogovor s davateljima svih vrsta usluga u turizmu da se prvenstvo koriste sezonski otočki poljoprivredni proizvodi. Ovu činjenicu, kao i listu davatelja usluga koji slijede načelo „prvo lokalno“, naglašavati u promotivnim turističkim materijalima. Oni davatelji usluga koji ne slijede to načelo ne mogu se oglašavati u istim materijalima.</p> <p>2.3.2. Osmisliti ponudu za uključivanje turista u poljoprivredne radove, u berbe, u preradu namirnica u tradicionalne otočne proizvode (izrada džemova, sušenje, čuvanje u staklenkama...), učiti ih vještinama pripreme lokalnih jela...</p> <p>2.3.3. Agroekološka poljoprivreda zahtijeva puno ljudskog rada, što može biti izvor problema slabije naseljenih područja. Sa školama/fakultetima iz kopnenog dijela Hrvatske (a možda i šire) osmisliti, dogovoriti i ustaliti praksu kombiniranja terenskog rada u otočnoj poljoprivredi i odmora/druženja na otocima po posebno povoljnim uvjetima.</p> <p>2.3.4. Razmotriti mogućnost organiziranja specijaliziranih kampova za učenje permakulture, uz praktični rad na proizvodnoj parceli u sklopu kampa.</p> <p>2.3.5. Osmisliti ponudu zdravstvenog turizma temeljenog na ljekovitom blatu (prisutno na više lokacija), zdarvoj lokalnoj hrani i samoniklom ljekovitom bilju.</p> <p>2.3.6. Povoljne okolnosti za realizaciju koncepta „difuznog hotela“ postoje na više lokacija. Atraktivnost njihove ponude bila bi veća ukoliko bi bila upotpunjena lokalnom hranom i drugim proizvodima.</p> <p>2.4.1. Klimatske promjene i kraj ere fosilnih goriva pogoršat će ponudu hrane i sigurnost prehrane u gradovima više nego u ruralnim područjima. Sa gradovima koji osmišljavaju i provode prilagodbe na navedene okolnosti, uspostaviti posebne odnose dugoročne suradnje i solidarnosti. Za njihove potrebe proizvoditi dogovorene količine poljoprivrednih proizvoda, koje će oni na dogovoreni način i po dogovorenim uvjetima preuzeti. Podjela rizika od posljedica ekstremnih vremenskih događanja mora biti dio ovih dogovora.</p> <p>2.4.2. Napredovanje globalnog zatopljenja uzrokovat će pojavu još učestalijih i intenzivnijih vremenskih ekstrema, koji će, s vremena na vrijeme i tu i tamo, uništiti usjeve. Kako će temelj sigurnosti prehrane biti lokalno proizvedena hrana, treba osmisliti i lokalni sustav rezervi hrane za izvanredne okolnosti. Troškovi će biti manji ako se sustav strateških rezervi hrane</p>
--	---	---

	<p>2.5. Osmisliti proces prebacivanja težišta sigurnosti prehrane sa jednogodišnjih na višegodišnje kulture</p> <p>2.6. Kruženje hranjivih tvari kao nosivi stup prihranjivanja usjeva</p> <p>2.7. Koristiti raznolika rješenja za umanjivanje efekata suše na poljoprivredu i nestašice vode iz tradicionalnih izvora</p>	<p>dogovori i osmisli između više JLS. U promišljanju kako puniti i održavati strateške rezerve hrane trebalo bi se sjetiti i žitorodnih područja na sjeveru Hrvatske, s kojima bi se također mogli uspostaviti posebni odnosi suradnje, solidarnosti i podjele rizika.</p> <p>2.5.1. Malo je poznato da većina jednogodišnjih kultura koje koristimo u prehrani ima i svoje „dvojnike“ među višegodišnjim kulturama. Prednost višegodišnjih kultura je što imaju jaču strukturu korijenja (sprečavaju eroziju plodna tla), trebaju manje vode i zadržavaju vodu, što ih čini vrlo pogodnima za nadolazeće prilike. Istražiti paletu višegodišnjih kultura koje su se već uzgajale na otocima, ili bi se mogle uzgajati, te omasoviti njihovo uzgajanje.</p> <p>2.6.1. Agroekološka proizvodnja hrane ne dopušta korištenje umjetnih gnojiva (koja i tako nestaju zajedno s fosilnim gorivima), no ovisi o hranjivim tvarima u tlu. Čovjek je prekinuo prirodno kruženje hranjivih tvari, pa ga sada mora ponovo uspostaviti. Osmisliti najprikladnije lokalne sustave kruženja hranjivih tvari koji će, uz korištenje gnoja od domaćih životinja i rotaciju kultura, obuhvatiti i kompostiranje organskog otpada (sa i bez glista), iskorištavanje mulja iz sustava odvodnje, i druge.</p> <p>2.7.1. Istražiti koje se sve jestive kulture tolerantne na slanu vodu mogu uzgajati na otocima LAG-a. 2.7.2. Eksperimentirati sa plastenicima sa kulturama koje se vlaže proticanjem morske vode kroz plastenik bez puštanja u tlo (isparavanje i kondenzacija). 2.7.3. Eksperimentirati kombinacijama višegodišnjih (duboko korijenje, zadržavanje vlage, sjena) i jednogodišnjih kultura. 2.7.4. Obnova starih lokvi i izgradnja mreže novih 2.7.5. Sustavi za kondenziranje noćne vlage, njeno prikupljanje i skladištenje, ili izravno unošenje u tlo.</p>
<p>3. Jačanje zajednice, kao i jačanje suradnje i solidarnosti sa susjedima iz bližeg okruženja</p>	<p>3.1. Uspostavljanje redovite prakse okupljanja stanovništva radi rasprave o stanju, problemima, vanjskim trendovima i budućnosti zajednice, kao i radi proslava, druženja i zabave</p>	<p>3.1.1. Problemi koji nam dolaze s klimatskim promjenama i zbog napuštanja fosilnih goriva bit će brojni i kompleksni. Njihovo rješavanje će često nadilaziti kapacitet prvih ljudi JLS-a, neovisno o njihovim osobnim kvalitetama. Nužno je da to razumiju prvi ljudi zajednice, ali i stanovništvo. Do boljeg međusobnog razumijevanja može doći samo kroz češću i bolju komunikaciju. Uspostavljanje prakse povremenog okupljanja stanovništva, na kojima bi prvi ljudi zajednice otvoreno razgovarali o problemima zajednice i o poteškoćama u njihovu rješavanju, te tražili ideje od stanovništva kako da postupe,</p>

	<p>3.2. Oformiti grupu za izradu Plana otpornosti zajednice³ (samostalno ili sa susjednim zajednicama)</p> <p>3.3. Uvesti načelo da je osiguranje minimalnih egzistencijalnih potreba svakom stalnom stanovniku otoka odgovornost i prioritet zajednice</p>	<p>vremenom bi poboljšalo međusobno razumijevanje. Ova okupljanja bi trebalo pažljivo pripremiti, voditi, zabilježiti usvojene stavove, poslije objaviti što je dogovoreno i što će se činiti. Političke podjele trebalo bi ostaviti po strani. Korisno je završetak okupljanja stanovništva osmisliti kao proslavu nečega, nastaviti sa neformalnim druženjem i zabavom, moguće uz kapljicu i zalogaj iz dragovoljnih doprinosa sudionika. To opušta tenzije.</p> <p>3.1.2. O svim dokumentima strateškog značaja za zajednicu, organizirati raspravu prije same izrade dokumenta – u fazi utvrđivanja polazišta. Ovakva praksa olakšala bi posao Izrađivaču, jer bi mu bilo jasno što se želi, JLS bi imala jasne kriterije da li je Izrađivač dobro napravio posao, a usvajanje gotovog dokumenta postala bi praktično formalnost.</p> <p>3.1.3. Očekuje se sve veći broj klimatskih izbjeglica s područja gdje su klimatske promjene toliko izmijenile prirodne okolnosti da one više ne podržavaju život ljudi. Moguće je da se neke skupine pojave i na području LAG-a 5. Povesti raspravu u zajednici o tome kako postupiti u takvim okolnostima. Pokušati sebe zamisliti u situaciji tih ljudi.</p> <p>3.2.1. Ranjivost zajednice na mijenjanje klime i nestanak fosilnih goriva bit će manja ukoliko se za to bude postupno pripremala. Tu pripremu i prilagodbu treba planirati, uz sudjelovanje svih onih koji rade na sustavima i u djelatnostima koje su zajednici važne. Oformiti grupu stanovnika koji će se prihvatiti izrade <i>Plana otpornosti zajednice</i> prema uputama iz <i>Vodiča za upravljanje krizom</i> i priručnika <i>Postkarbonski gradovi</i> (dostupni u LAG-u)</p> <p>3.3.1. Krizna stanja plodno su tlo za nastajanje svih oblika društvene patologije. U odsustvu bilo kakve društvene organiziranosti, u krizi se snalazi kako tko umije. Oni koji su ostali bez osnovnih egzistencijalnih potreba, a nemaju znanja, vještine, zdravstvenu ili mentalnu sposobnost da si sami pomognu, pribjegavaju rješenjima koja su im dostupna – što ne mora uvijek biti u okviru Zakona i društvenih normi iz pred-kriznih vremena. To onda ugrožava i one koji nisu ostali bez osnovnih egzistencijalnih potreba. U takvim okolnostima, za zajednicu je najbolje da osmisli i dogovori načine kako će svakom stanovniku</p>
--	--	---

³ „Otporne zajednice: Vodič za upravljanje krizom“, Richard Heinberg – tekst dostupan LAG-u 5 i u elektronskoj formi

		<p>osigurati minimalne egzistencijalne potrebe (vidjeti 2.1.4.), i time ga oslobodi straha za osobnu egzistenciju koji je temeljni uzrok socijalno neprihvatljivih ponašanja. Osjećaj da u krizi nitko nije ostavljen sam, jako je važan za dobro stanje u zajednici. Svaka zajednica u pravilu ima mogućnost svakom svom stanovniku garantirati minimalne egzistencijalne potrebe.</p>
	<p>3.4. Dogovoriti jasna lokalna pravila korištenja poljoprivrednog zemljišta kao zajedničkog resursa otočana</p>	<p>3.4.1. Budući da je hrana temeljno ljudsko pravo (Konvencija UN-a iz 1948.), to je pravo važnije od nekih pravno nedorečenih ili nedovršenih situacija vezanih za imovinsko-pravne odnose koji su uzrokom da su mnoge poljoprivredne površine izvan uporabe. Takve situacije ne smiju stajati na putu sigurnosti prehrane otočana. Poljoprivredno zemljište je prvenstveno resurs zajednice, pa zajednica treba istražiti svoje tradicionalne načine upravljanja poljoprivrednim zemljištem, kao i nove (vidjeti 6.1.3.), te uspostaviti jasna pravila njegova korištenja.</p>
	<p>3.5. Dogovoriti pravila korištenja praznih objekata za javne potrebe ili stanovanje</p>	<p>3.5.1. Neke sredine jako pogođene depopulacijom voljne su pozvati i prihvatiti mlade obitelji iz drugih krajeva, ali im ne mogu osigurati početne uvjete: stanovanje, radno mjesto i sl. Istovremeno, veliki je broj praznih objekata koji propadaju, neki su pod paskom konzervatora, a većina ih nema sređene imovinsko-pravne odnose. Definirati pravila kojima će se zaobići ova pravna pat pozicija, a u cilju rješavanja potreba zajednice.</p> <p>3.5.2. Razraditi koncept pozivanja i prihvaćanja mladih obitelji iz drugih dijelova Hrvatske (i šire).</p>
	<p>3.6. Preispitati postojeće strateške dokumente</p>	<p>3.6.1. Mnogi važeći strateški dokumenti rađeni su u vrijeme kada je bila manja svijest o urgentnosti prilagodbi na življenje s puno manje fosilnih goriva (i bez njih), kao i prilagodbi na klimatske promjene. Analizirati ih i osobito kritički preispitati mjere koje bi rezultirale povećavanjem ovisnosti zajednice o fosilnim gorivima, kao i na eventualne diskrepancije u odnosu na sadržaj <i>Plana otpornosti zajednice</i> (vidjeti 3.2.1.).</p>
	<p>3.7. Ojačati suradnju sa susjedima i praksu zajedničkog planiranja i organiziranja značajnijih aktivnosti - između</p>	<p>3.7.1. Na otocima se može sresti sjajne pojedince, eksperte za pojedina područja, međutim oni djeluju izolirano. JLS-e također nisu osjetile potrebu da uspostave redovito međusobno komuniciranje. Kriza i vrijeme velikih neizvjesnosti koje je pred nama traže „zbijanje redova“ i puno korištenje znanja i talenata koji postoje na nekom području. Znanja i ideje mnogih</p>

	<p>čelnih ljudi zajednica, stručnih službi, udruga i stanovnika</p> <p>3.8. Stvoriti organizacijski okvir za edukaciju za promjene</p>	<p>trebat će kada god se razmatra neki važan problem ili rade planovi za budućnost. Na čelnim ljudima JLS-a je odgovornost da otvore prostor za sudjelovanje svima onima koji mogu i hoće doprinijeti da se to obavi maksimalno kvalitetno i kompetentno. Ako se najbolji znalci za neki problem nalaze u drugoj JLS, treba pozvati i njih. U jačanju otpornosti na krizna stanja koja dolaze izvana, ozračje suradnje i solidarnosti sa susjedima od vitalne je važnosti i treba je njegovati na svim razinama.</p> <p>3.8.1. Dosadašnji obrazovni sustav svih razina nije nas pripremao za vrijeme velikih neizvjesnosti koje je pred nama. Za adaptirati se na nove prilike ljudi trebaju najprije razumjeti okolnosti koje nastupaju, a potom dobiti priliku da usvoje praktična znanja i vještine potrebne za adaptaciju. Dijelom potrebnih znanja i vještina već raspoložu neki otočani, a za nedostajući dio treba posegnuti za znanjima iz drugih sredina. Važno je da JLS-e prepoznaju važnost uspostavljanja organizacijskog okvira koji bi promovirao potrebu stjecanja novih znanja za nove prilike i osiguravanja prostora i resursa da se takve aktivnosti rutinski provode.</p>
<p>4. Preuzeti punu odgovornost za stanje kopnenog i morskog okoliša, stanja tla, šumskih i vodnih resursa LAG-a 5, kao životno najvažnijih sustava</p>	<p>4.1. Odrediti načela postupanja s tлом u cilju dugoročnog očuvanja njegove plodnosti i sprečavanja erozivnih pojava</p> <p>4.2. Odrediti način i kontrolu iskorištavanja ogrijevnog drveta, samoniklog bilja i drugih živih organizama iz prirode (od strane stanovnika i gostiju), do razine koja neće degradirati njihove ekosustave</p>	<p>4.1.1. Tamo gdje su se poljoprivredne aktivnosti kroz duži period provodile uz primjenu umjetnih gnojiva i kemijskih zaštitnih sredstava, tlo je postalo kontaminirano, negova struktura se promijenila, oslabila, pa je postalo podložnije eroziji. Istovremeno su i podzemne vode na istom području postale kontaminirane. Da bi se prešlo na agroekološku poljoprivredu i da bi se zaštitile podzemne vode, potrebno je dogovoriti održiva načela postupanja s tлом⁴.</p> <p>4.2.1. Kraj ere fosilnih goriva može biti obilježen velikim skokom njihove cijene, pa i cijene električne energije. Jedina odmah dostupna zamjena za skupu energiju je ogrijevno drvo. To nije problem dok se iskorištavanje drvne mase odvija u granicama njena godišnjeg prirasta, i ako se pritom ne vrši „gola sječa“ šuma u blizini naseljenih mjesta. Ukoliko se drvna masa ne eksploatira u navedenim granicama, otvara se prostor za možda najgori scenarij – da se šuma uništi, a time i korijenje koje zadržava tlo i vlagu, pa da se uz gubitak šume erozijom izgubi i plodno tlo, a u podzemlju voda. Da se to ne bi dogodilo, moraju se</p>

⁴ Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security; FAO 2012

	<p>4.3. Poduzeti mjere obnove ribljeg fonda i uspostaviti pravila održivog ribarenja na području LAG-a za stanovništvo i turiste</p> <p>4.4. Zaštititi izvorišta i vodne akumulacije od onečišćenja, te odustati od projekata koji bi rezultirali značajno povećanom potrošnjom vode</p> <p>4.5. Odrediti mjere uklanjanja alohtone divljači</p> <p>4.6. Osmisliti sustav za praćenje promjena morskih i kopnenih ekosustava za područje LAG-a</p>	<p>utvrditi stroga pravila iskorištavanja drvene mase i način kontrole njene eksploatacije.</p> <p>4.2.2. Samoniklo jestivo i ljekovito bilje koje se nalazi na području LAG-a 5 ima veliku vrijednost za stanovništvo, ali i za tržište. Prekomjerna eksploatacija može dovesti do uništenja staništa. Pravila iskorištavanja stoga moraju biti definirana, objavljena i poznata turistima i stanovništvu, kao i konzekvence za njihovo nepoštivanje.</p> <p>4.3.1. Stanje ribljeg fonda se pogoršava. Svi to znaju, a ipak izostaju djelotvorne mjere da se taj proces zaustavi. O prelovu ne vode računa ribari izvana, ni turisti, ali ni lokalni stanovnici. Moguće je da Država trenutno nema kapaciteta da se odlučno pozabavi ovim problemom, ali u okviru svog akvatorija i u cilju održanja lokalnog ribarstva kao tradicije i izvora hrane, JLS-e bi trebale dogovoriti pravila održiva ribarenja na svom području i način na koji će to sami kontrolirati.</p> <p>4.4.1. Bez obzira na postojanje opskrbe otoka vodom s kopna, taj je cjevovod podložan raznim rizicima, pa je sigurnost opskrbe otočana s vodom potrebno temeljiti na vlastitim vodnim resursima. Njihov potencijal nije mali i dostaje za osnovne potrebe otočana tijekom većeg dijela godine, no ne i ljeti. Neka su izvorišta zapuštena i nezaštićena od onečišćenja, pa je prvi zadatak zaštititi ih i dovesti u ispravno stanje.</p> <p>4.4.2. Duga sušna razdoblja, koja će s klimatskim promjenama dobivati na trajanju i intenzitetu, jasna su naznaka da će se s vodom morati vrlo racionalno postupati. Nije primjereno planirati ekspanziju novih sadržaja velikih potrošača vode (golf igrališta, resorti, marine i sl.) u uvjetima sve veće oskudice s vodom.</p> <p>4.5.1. Alohtona divljač je dobra za lovstvo, a loša za poljoprivredu. Poljoprivreda bi u novim okolnostima morala imati prednost. Povesti raspravu o uklanjanju alohtone divljači, pa ukoliko se postigne pozitivan dogovor, provesti od struke preporučeni proces njena uklanjanja.</p> <p>4.6.1. Globalno zatopljenje mijenja uvjete u kopnenim i morskim ekosustavima – neke vrste nestaju, neke nove dolaze. Sigurnost prehrane otočana ovisi o blagovremenom uočavanju tih promjena i prilagodbi na njih. JLS-e na području LAG-a 5 trebale bi dogovoriti, u suradnji s nacionalnim i regionalnim službama, način praćenja i ranog upozoravanja na</p>
--	--	--

		promjene.
5. Prilagodba infrastrukture za funkcioniranje bez fosilnih goriva i u uvjetima klimatskih promjena	5.1. Osmisliti i realizirati nove koncepte transporta ljudi i roba	<p>5.1.1. Danas dominantan način dolaženja turista – osobnim vozilima i zrakoplovima – smanjivat će se u tandemu s povećanjem cijena nafte. Dolazak željeznicom do većih jadranskih luka i transport brodom na otoke bio bi prihvatljiv za mnoge turiste, ali na toj opciji se još ne radi. Otočne JLS moraju se organizirati i založiti da ovo postane prioritetan projekt – regionalno i nacionalno.</p> <p>5.1.2. Osmisliti i realizirati mrežu punionica za električna vozila (dostavna vozila, minibus, automobile, skutere, bicikle) koja bi omogućila stanovništvu, gospodarstvu i turistima potrebnu mobilnost po otocima. Podrazumijeva se da bi punionice koristile obnovljive izvore energije.</p> <p>5.1.3. Smanjeno korištenje motornih vozila učinit će trajekte preskupima i nepotrebno velikima u odnosu na potrebe. Mnogo manji kombinirani putničko-teretni brodovi prikladniji su za nove prilike. Nužna je zajednička inicijativa otočkih JLS da se redizajniraju transportna rješenja za povezivanje otoka s kopnom i otoka između sebe, te sagradi nova flota brodova za tu namjenu (poželjno u otočkim brodogradilištima).</p> <p>5.1.4. Definirati funkcioniranje hitnih i interventnih službi u uvjetima smanjene dostupnosti nafte, te provesti potrebne pripreme i nabavku opreme.</p>
	5.2. Opskrba vodom	<p>5.2.1. Sigurnost opskrbe vodom otočana ovisit će o lokalno dostupnim količinama vode. Ne očekuje se veliki pad ukupnih količina oborina, ali se očekuje puno veća vremenska i količinska neravnomjernost njihove raspodjele. Zato će trebati više nego do sada vodu hvatati i akumulirati u kućnim i komunalnim šternama. Treba zagovarati i stimulirati njihovu obnovu i gradnju novih.</p> <p>5.2.2. Ekstremne suše pogoduju požarima, domaće i divlje životinje teško dolaze do vode, a usjevi koji trebaju navodnjavanje propadaju. Osmisliti izgradnju sustava lokvi strateški tako raspoređenih da mogu služiti za više namjena: kao pojilišta za domaće i divlje životinje, kao voda za navodnjavanje, kao protivpožarna voda. U nekim slučajevima iznad lokve bi se mogla postaviti konstrukcija za fotonaponske panele. Time bi se, uz proizvodnju električne energije, smanjila evaporacija lokve, a tijekom noći bi kondenzirana vlaga na panelima u izvjesnoj mjeri dopunjavala lokvu.</p> <p>5.2.3. Propuštanja na postojećim vodovodima nedopustivo su velika.</p> <p>5.2.4. Modernizacija vodovoda na području LAG-a 5</p>

	<p>5.3. Odvodnja</p>	<p>je nužna, ali je teško mogu provesti rascjepkana, slabo ekipirana i slabo opremljena komunalna poduzeća. Razmotriti udruživanje.</p> <p>5.2.5. Desalinizacijom reverznom osmozom, koja troši dosta električne energije, dobije se skupa voda. Takve uređaje treba osmisliti i tehnički povezati kao potrošače viškova električne energije solarnih i vjetroelektrana.</p> <p>5.3.1. Bez dobro rješene odvodnje javljaju se problemi onečišćenja mora i pojava neugodnih mirisa. S druge strane, rješavanje tih problema klasičnim sustavom kanalizacije je jako skup poduhvat u slabo naseljenim i samo povremeno jače posjećenim područjima, što je vrlo čest slučaj na području LAG-a 5. Prije investiranja u klasičnu kanalizaciju, analizirati mogućnost i troškove primjene alternativnih sustava, koji rješavaju otpadne vode na mjestu nastajanja, koji omogućavaju recikliranje vode, koji omogućavaju iskorištavanje mulja - kruženje hranjivih tvari (lagune, kompostni toaleti, anaerobna biološka obrada i sl.).</p> <p>5.3.2. Tamo gdje je izgrađen kanalizacijski sustav, koji uz to ima nekoliko crpnih stanica jer ne može isključivo gravitacijski funkcionirati, dobro analizirati sigurnost napajanja električnom energijom crpnih stanica. Ukoliko crpne stanice ovise samo o električnoj energiji s kopna, povećan je rizik od dugotrajnih ispada, a zastoj na crpnim stanicama izaziva veće probleme nego situacija kada kanalizacije uopće nema. Razmotriti napajanje iz lokalnih obnovljivih izvora energije.</p> <p>5.3.3. Klimatske promjene će uzrokovati podizanje razine mora. To će smanjiti protočnost postojećih kanalizacijskih ispusta. Nove kanalizacijske mreže i ispuste treba projektirati s obzirom na ovu okolnost.</p>
	<p>5.4. Zaštita od bujičnih voda</p>	<p>5.4.1. Očekivano učestalije pojavljivanje ekstremnih oborina znači mogućnost pojave sve većih šteta na objektima i erozije plodna tla. Najjeftinije mjere prilagodbe na ovu pojavu su preventivne: što manje vodonepropusnih površina (asfaltiranih/betoniranih parkinga, nogostupa, dvorišta, trgova...), razdvajanje oborinske od ostale odvodnje, usmjeravanje bujičnih voda u prirodne depresije koje mogu biti povremeno poplavljene, i sl.</p>
	<p>5.5 Energija</p>	<p>5.5.1. Na cijelom području LAG-a 5 život funkcionira u najvećoj mjeri osloncem na električnu energiju i dizel gorivo, koji naravno dolaze sa kopna. Ova izrazita ovisnost o vanjskim izvorima energije, u</p>

	<p>5.6. Otpad</p>	<p>nadolazećim okolnostima, ujedno predstavlja veliku ranjivost ovog područja. Smanjivanje potrošnje energije (energetska učinkovitost) i što brži prelazak na obnovljive izvore energije stoga bi trebali biti prioritet JLS-a, društvenih i gospodarskih subjekata, i kućanstava.</p> <p>5.5.2. JLS-e bi trebale davati inicijativu i svojim primjerom poticati prelazak na obnovljive izvore energije i provođenje mjera energetske učinkovitosti: kroz organiziranje obrazovnih kampanja za stanovništvo, kroz poticanje zadrugarstva, kroz adaptacije na objektima pod njihovom skrbi, kroz izradu registra ravnih krovova, kroz analize funkcioniranja interventnih službi, javnog prijevoza i drugih društvenih funkcija u uvjetima oskudice ili visokih cijena električne energije i nafte, i sl.</p> <p>5.5.3. Najveći potencijal u obnovljivim izvorima energije LAG 5 ima u energiji vjetra i sunca. Mada se ovi izvori dobro dupunjuju, priroda oba je da su povremeni. Prilagodba na te okolnosti može biti dvojaka: potrošnja se može prilagođavati trenutnoj raspoloživosti energije, ili se povremeni viškovi proizvedene energije trebaju uskladištiti da bi se koristili kada ima manje sunca ili vjetra. Kako je područje LAG-a 5 brdovito i krševito, s mnogo vrtača / prirodnih depresija, u načelu ne bi trebalo biti teško pronaći potencijalne lokacije za vodene akumulacije između kojih postoji značajna visinska razlika, i koje bi mogle funkcionirati kao reverzibilna hidroelektrana. Navedene akumulacije bi, naravno, mogle imati i funkciju kao pojilišta za domaće i divlje životinje, kao voda za navodnjavanje, kao protivpožarna voda.</p> <p>5.5.4. Energija iz biomase (uglavnom drvne) je praktična i dio tradicije, no u međuvremenu je standard potrošnje energije jako narastao, pa treba paziti da uporaba biomase ne pređe godišnji prirodni prirast (etat).</p> <p>5.5.5. Većina naselja na području LAG-a 5 locirana je neposredno uz more, što je pogodno za primjenu toplinskih crpki za grijanje i hlađenje.</p> <p>5.6.1. Cijelo područje LAG-a 5 ima problema sa zbrinjavanjem otpada. Velika neravnomjernost količina otpada zima-ljeto, visoki troškovi zbrinjavanja, dugački transportni putevi prikupljanja i odvoženja otpada, usitnjenost komunalnih poduzeća koji obavljaju taj posao, sve strožija regulativa oko otpada – sve to čini ovaj problem još većim, skupljim i teže rješivim. K tome, zbog kraja ere fosilnih goriva, jasno je da će problem transporta postajati sve</p>
--	-------------------	---

		<p>ozbiljniji. Sve bi bilo lakše kada bi tog otpada bilo manje. To je upravo i prvo načelo postupanja s otpadom – izbjegavanje njegova nastajanja. Lokalno se relativno lako mogu riješiti/iskoristiti građevinski otpad i biološki otpad, papir također. Problem je ambalaža od pakiranja hrane i napitaka. Otoci bi trebali razmotriti uvođenje pravila da se roba za maloprodaju i usluge u turizmu mora dostavljati bez nepovratne ambalaže. To znači da bi na otocima napitke i hranu mogli prodavati samo oni koji bi robu dostavljali rinfuzno i u povratnim bačvama/spremnici. Usput, ovo bi povećalo broj radnih mjesta.</p> <p>5.6.2. Treba razumjeti okolnost da će s porastom cijena transporta sadašnji način odvoženja otpada postati neprihvatljivo skup. Zato dugoročna rješenja zbrinjavanja otpada treba osmišljavati lokalno – što bliže mjestu nastajanja. Shvatiti da će otpad biti odgovornost i problem svakog naselja i JLS, i u tom smjeru treba djelovati na svijest ljudi i na promišljanje načina postupanja s otpadom.</p> <p>5.7.1. Podizanje razine mora traži da se sve nove lučke građevine i infrastruktura projektiraju s obzirom na ovu okolnost.</p> <p>5.7.2. Nova lučka infrastruktura treba se projektirati tako da bude prikladna za prihvat kombiniranih putničko-teretnih brodova. Uz opremu za ukrcaj/iskrcaj putnika, to znači postavljanje i opreme za ukrcaj/iskrcaj tereta. Kako će se otočni transport sve više bazirati na električnim vozilima, lučka infrastruktura treba uključivati i odgovarajuća punilišta za njihove potrebe.</p> <p>5.8.1. Pojava ekstremno visokih temperatura bit će sve češća. To može biti opasno po zdravlje, pa i život. Dogovoriti pravila postupanja u takvim uvjetima. Koje usluge se neće pružati i koja radna mjesta privremeno neće raditi. Bolje je to uvesti blagovremeno i objaviti pravila, nego to učiniti nakon pojave prvih žrtava.</p> <p>5.8.2. Hlad od visokog raslinja s bogatim krošnjama daje najbolju zaštitu na otvorenom od ekstremnih vrućina. Voditi o tome računa kada se osmišljavaju trgovi, parkovi, parkinzi, stajališta za autobuse, sva mjesta gdje preko dana boravi mnogo ljudi.</p>
	5.7. Lučka infrastruktura	
	5.8. Toplotni udari	

<p>6. Uspostavljanje komplementarnih mehanizama poticanja lokalne ekonomije</p>	<p>6.1. Uvesti nove oblike financiranja, razmjene, raspolaganja nekretninama i drugih ekonomskih aktivnosti u zajednici, a koji će moći funkcionirati i u uvjetima kriznih događanja u okruženju</p>	<p>6.1.1. Razmotriti uvođenje komplementarne valute⁵ na području otoka ili cijelog LAG-a kao načina plaćanja za poljoprivredne i druge proizvode i raznovrsne usluge na lokalnoj razini.</p> <p>6.1.2. Razmotriti osnivanje lokalne/LAG banke koja bi bila oslonac financiranju lokalne ekonomije, i koja bi omogućila da tako dodana vrijednost ostane u zajednici.</p> <p>6.1.3. Analizirati načine upravljanja zemljištem, nekretninama i drugim prirodnim dobrima iz prošlosti (tradicijski način), usporediti ih s konceptom <i>Povjerenstva za zemlju</i> (engl. Community Land Trust) i FAO priručnicima, te definirati najpovoljniji i najprihvatljiviji model za zajednicu u novim prilikama.</p> <p>6.1.4. Poticati nastajanje i djelovanje <i>Grupa solidarne razmjene</i>.</p> <p>6.1.5. Poticati i druge inicijative vezane za komplementarne mehanizme poticanja lokalne ekonomije, razumijevajući da je veća raznolikost korištenih mehanizama poželjna.</p>
--	--	--

⁵ Community Currency Knowledge Gateway <http://community-currency.info/>

Svoj doprinos u izradi Zelenog plana za LAG 5 dali su:

1) Zoran Skala

2) Čedomir Miler

3) Zdenko Kirinčić

4) Dean Kosić

5) Dragan Žuvela

6) Nedo Pinezić

7) Roman Ozimec

8) Marija Martinko

9) Vjeran Piršić

OTOČNA DEKLARACIJA

Prva međunarodna konferencija o održivom razvoju malih otoka na Mediteranu, Njivice, 22.-25. svibnja 2014.

Nastale su nove okolnosti koje primoravaju nas otočane da drukčije osmislimo način na koji živimo. Morat ćemo se više osloniti na vlastite snage i vlastitu tradiciju, a morat ćemo izgrađivati i nove odnose suradnje i solidarnosti sa bližim i daljim otocima, kao i bližim i daljim lokalnim zajednicama na kopnu.

Globalno zatopljenje i prateći klimatski ekstremi svakodnevno nas uvjeravaju da svaka sredina može doživjeti da u trenu izgubi godinama rada stvarane dodane vrijednosti. Sada više nije sporno da je promjenu klime prouzročio čovjek i da je jedini način da se daljnja pogoršanja klime uspore brzo napuštanje ugljena, nafte i plina. No sada je ovisnost otočana o fosilnim gorivima neprihvatljivo velika i čini ih veoma ranjivima na svaki poremećaj vezan za dostupnost ovih neobnovljivih izvora energije količinom ili cijenom. Ovisnost o fosilnim gorivima ugrožava još jednu temeljnu potrebu stanovnika otoka – prehranu - njih samih ali i gostiju. Na te poremećaje otočani sada nisu spremni. Ovom Deklaracijom, MI – sudionici Konferencije o održivom razvoju malih otoka na Mediteranu, pozivamo stanovnike otoka da se solidariziraju i udruže u aktivnostima koje će sadašnjoj i budućim generacijama omogućiti kvalitetan život na otocima i u novim okolnostima, te tražimo od naših političkih vođa - lokalnih, regionalnih i nacionalnih - da nas u tome podrže.

❖ *Održivi način življenja ne tako davno bio je dio kulture i tradicije naših otoka. Osuježit ćemo naša znanja o tome i iskoristiti višestoljetna iskustva, ali i obogatiti ih modernim spoznajama. Njegovat ćemo održivost u svim segmentima života otoka i jačati njihovu samodostatnost.*

❖ *U vremenu velikih promjena i klimatskih ekstrema jačanje otpornosti na vanjske poremećaje prioritetan je zadatak. Kako je učestalost i magnituda tih poremećaja sve veća, nerealno je očekivati da će se s državne razine moći u znatnijoj mjeri pokrivati nastale štete. Moramo se organizirati tako da si sami pomazemo i umanjimo vlastite ranjivosti. To je sustavan i trajan zadatak. Moramo uspostaviti tijela koje će se kontinuirano baviti tim zadatkom, na razini jedne ili više lokalnih zajednica. Naša otpornost na vanjske poremećaje bit će veća ako ju budemo gradili u suradnji i dogovoru sa drugim sredinama (otočnim i kopnenim), i ako izgradimo sustav uzajamnog pomaganja i solidarnosti kada nekoga pogodi nesreća većih razmjera.*

❖ Sve čime se bavimo treba energiju. Kako napuštamo energiju iz fosilnih goriva naše je pravo na otoku imati onoliko vlastitih obnovljivih izvora energije, prvenstveno iz sunca i vjetra, koliko nam je nužno za osnovne potrebe, odnosno, za postizanje energetske samodostatnosti. Treba učiniti sve da nacionalni i regionalni zakonski i planski dokumenti ne ometaju ostvarivanje tog prava. „Osnovne potrebe“ mogu se kvantificirati kao 3kW/stanovniku instalirane snage iz obnovljivih izvora energije za mala naselja (do 100 stanovnika), i 2,5kW/stanovniku za naselja s više od 100 stanovnika (sunce : vjetar ≈ 50 : 50).

❖ Prihvaćamo činjenicu da je hrana ljudsko pravo. Iz toga slijedi pravo na korištenje poljoprivrednog zemljišta. Nenamjensko korištenje i neriješeni imovinsko-pravni odnosi ne smiju biti prepreka da se poljoprivredno zemljište koristi. Lokalne zajednice moraju dogovoriti načine i uspostaviti mehanizme za davanje na korištenje neaktiviranog poljoprivrednog zemljišta onim stanovnicima koji bi ga htjeli obrađivati.

❖ Svjesni smo da je „otimanje zemlje“ globalna pošast. No korištenje zemlje sukladno potrebama otočana je preduvjet očuvanja kvalitete življenja pa i opstanka na otocima. Zato smo odlučni spriječiti da se ova pošast proširi i na naše otoke, a od naših političkih vođa tražimo da se ne ponašaju sluganski prema krupnom kapitalu i da se s njegovim predstavnicima ne dogovaraju iza zatvorenih vrata.

❖ Otočka zemlja obično je škrta i nepovoljna za intenzivnu poljoprivredu. Pozivamo otočane da se okrenu agro-ekološkoj proizvodnji hrane i uzgoju mnogih kultura. Samo takva proizvodnja može i na malim parcelama očuvati i unaprijediti kvalitetu tla i osigurati lokalno dovoljno hrane bez korištenja umjetnih gnojiva i kemijskih zaštitnih sredstava. Lokalna proizvodnja hrane za lokalnu potrošnju mora imati prioritet nad robama sa dalekih destinacija. Pozivamo gradska središta priobalnih regija da prepoznaju agro-ekološku proizvodnju hrane na otocima kao element jačanja vlastite otpornosti na vanjske poremećaje, te da je podrže na sve dostupne im načine.

❖ Klimatolozi nam najavljuju izmjenjivanje dugih sušnih razdoblja sa periodima intenzivnih oborina. Morat ćemo hvatati i usporavati vodu, te je pohranjivati za sušna razdoblja. Obnovimo stare i sagradimo nove šterne i lokve. Dobro osmišljen i prostorno raspoređen novi sustav lokvi neophodan je kako bi domaće i divlje životinje mogle prebroditi periode dugih suša, za održavanje vrtova, ali i kao strateški locirane rezerve vode za potrebe gašenja požara. Skupo gorivo u doglednoj budućnosti bi moglo smanjiti mogućnosti gašenja požara iz zraka i korištenje drugih motoriziranih tehničkih sredstava.

❖ *Ne smijemo zaboraviti da smanjivanje dostupnosti nafte i drugih fosilnih goriva istovremeno znači i kraj razdoblja oslanjanja na umjetna gnojiva u poljoprivredi. Kruženje hranjivih tvari u prirodi morat će se ponovo uspostaviti, a čovjek ne može biti izuzet iz tog procesa. Odvodnja kakvu smo razvili u proteklom stoljeću je uglavnom „uklanjanje problema ispred očiju“, ispuštanje organskog i drugog otpada u more i druge vodotokove – uz neki prethodni tretman, a još češće i bez toga. Osim što na taj način vršimo onečišćenje podzemnih voda i mora, mi time sustavno narušavamo prirodno kruženje hranjivih tvari, odnosno osiromašujemo tlo koje nas mora hraniti. Morat ćemo razumnije koristiti naše otpadne tokove i primjenjivati: decentraliziranu sanitaciju s odvajanjem na izvoru, ponovno korištenje vode, kompostne toalete, iskorištavati bioplin i mulj.*

❖ *Pozivamo otočane da u što većoj mjeri stvaraju „jestive krajobrazce“, odnosno, da gdje god mogu sade višegodišnje jestive kulture. Mnoge tradicionalne otočke jestive kulture ne zahtijevaju gotovo nikakvu njegu i podnose teške klimatske uvjete, a ipak mogu poslužiti kao hrana u nevolji.*

❖ *Od nositelja odlučivanja na svim razinama tražimo preispitivanje svih investicijskih projekata koji bi bili veliki potrošači vode i energije (golf tereni, novi resorti i sl.). Suštinski, to je testiranje projektnih zamisli na realnost s obzirom na nove klimatske i energetske okolnosti i dugoročnu održivost, ali iz perspektive potreba otočana.*

❖ *Nagli porast cijena fosilnim gorivima mnoge skupine stanovništva mogao bi primorati da napuste njihovo korištenje. Ogrjevno drvo je jedina odmah dostupna alternativa. To otvara mogućnost za ostvarenje možda najgoreg scenarija: da se zbog nekontrolirane sječe trajno izgube šume, da s ogoljelih površina erozija odnese plodno tlo, a podzemne vode trajno osiromaše. Ovakav razvoj događaja mora se spriječiti, jer bi rezultirao drastičnim i dugoročnim smanjivanjem kvalitete življenja lokalnom stanovništvu, a vjerojatno bi mnoge primorao i na iseljavanje. Zato treba blagovremeno djelovati na svijest ljudi o ovom scenariju i uspostaviti efikasne mehanizme kontrole ilegalne sječe.*

❖ *Suvremeni način pakiranja roba u nepovratnoj ambalaži stvorio je otocima velike probleme oko zbrinjavanja otpada. Jedan od načina kako se taj problem rješava je da se otpad odveze na neko veće odlagalište na kopnu. Visoke cijene nafte uskoro bi otočanima mogle takav način rješavanja otpada učiniti neprihvatljivo skupim. Zato pozivamo otočane da već sada počnu osmišljavati funkcioniranje otočkog gospodarstva bez nepovratne ambalaže. Plastične vrećice, voda i napitci u PET bocama i višeslojnoj ambalaži, moraju se organiziranim i koordiniranim djelovanjem potisnuti sa otoka.*

❖ *Kvaliteta življenja na otocima uvelike ovisi o njihovoj povezanosti s kopnom. Povezivanje trajektnim vezama bilo je traženo i poželjno u vremenu jeftine nafte, kada je transport ljudi i roba bio najpraktičniji osobnim vozilima i kamionima. S porastom cijena nafte ovakav način transporta postaje sve manje atraktivan i cjenovno dostupan. Pozivamo planere i nositelje odlučivanja da prihvate činjenicu da će se korištenje osobnih motornih vozila i kamiona smanjivati, pa će za priobalnu plovidbu biti primjereniji putnički i putničko-teretni brodovi. Novi tipovi ovih brodova imaju značajno manju potrošnju goriva i manje onečišćuju okoliš. U kombinaciji sa lokalnim transportom električnim vozilima, ovakvi brodovi bi omogućili dobru povezanost otoka i u uvjetima visokih cijena nafte, kada drugi prometni modaliteti ne budu prihvatljivi širokom krugu otočana i njihovih gostiju.*

❖ *Mnogi su otoci već godinama izloženi depopulaciji, odlaskom mladih. Za provođenje promjena koje traži prilagodba na nove okolnosti, a koje su predložene ovom Deklaracijom, potrebna je ona životna i radna energija koju mladi imaju u sebi kada planiraju svoju budućnost i kada nastoje za svoju obitelj stvoriti ugodno i sigurno mjesto življenja. Otoci mogu biti takvo mjesto, ali mnogi od njih nemaju više dovoljno mladih koji bi nosili proces prilagodbe. Na otocima obično ima dosta nekorištenih ili malo korištenih nekretnina koje bi mogle poslužiti za smještaj mladih obitelji koje bi se bile voljne za stalno nastaniti na otoku. Ono što nedostaje je sustavan pristup: dobro sagledavanje potreba otoka iz perspektive njihove dugoročne održivosti; sagledavanje znanja i vještina koja im za taj proces nedostaju; osmišljena priprema za smještaj i prihvata mladih obitelji koje imaju tražena znanja i vještine; djelotvoran način komunikacije za predstavljanje otočnih potreba i ponude otoka onima koji bi to trebali zapaziti i javiti im se. Kriza je i u gradovima na kopnu mladima otežala život – nakon školovanja teško se dolazi do posla (osobito prvog) i teško se stječu uvjeti za osnivanje obitelji. Dobri su izgledi da bi poziv s otoka naišao na odziv određenog kruga mladih iz drugih dijelova zemlje, a možda čak i raseljenih otočana. Pozivamo lokalne, regionalne i nacionalne nositelje odlučivanja da uspostave suradnju s otocima, osobito onim malim i najosjetljivijim, na pripremi i provođenju repopulacije otoka a zbog postizanja njihove dugoročne održivosti.*

U Njivicama, 24.05.2014. godine, sudionici Konferencije